

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1982 METAI

VILNIUS „MOKSLAS“ 1983

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEM BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1982

VILNIUS

1983

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1982

VILNIUS

1983

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ
ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

ГОД 1982

ВИЛЬНИУС «МОКСЛАС» 1983

Redakcinė kolegija:

Bronius VAITKEVIČIUS (*vyr. redaktorius*), Alfonsas EIDINTAS, Mečislovas JUČAS, Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS, Leonas MULEVIČIUS, Rita STRAZDŪNAITĖ (*sekretorė*), Tamara TARŠILOVA, Adolfas TAUTAVIČIUS, Irena VALIKONYTĖ, Regina ŽEPKAITĖ (*vyr. redaktorius pavaduotoja*)

RECENZIJOS, APŽVALGOS, ANOTACIJOS

Biržų dvaro teismo knygos, 1620—1745. Parengė V. Raudeliūnas ir R. Firkovičius.— V.: Mintis, 1982.— 476 p., iliustr., 2000 egz. (LTSR MA Filosofijos, sociologijos ir teisės in-tas)

Rašant šaltinių publikacijos recenziją, iš pradžių reikia išsiaiškinti, kokia yra skelbiamų šaltinių vertė, ar ji pateisina į publikacijos parengimą įdėtą darbą. Kitas rūpimas klausimas — kaip publikacija parengta, kokia parengimo kokybė. Šį klausimą galima skaidyti į smulkesnius: 1) kaip perteiktas šaltinio tekstas ir 2) kaip parengtas pagalbinis aparatas.

Nusibrėžę šitokią recenzijos planą, pirmiausia norime pasakyti, kad Romualdas Firkovičius ir Vytautas Raudeliūnas iš gausios, išblaškytos ir sunkiai aprėpiamos Lietuvos feodalizmo epochos archyvinės medžiagos taikliai pasirinko skelbimui dvi — 1693—1701 m. ir 1709—1718 m. — išlikusias Biržų dvaro teismo knygas, taip pat išrašus iš 1620—1745 m. dingusių knygų. Tik be reikalo tarp pastarųjų pakartotas išrašas iš skelbiamos knygos (Nr. 156 ir 173). Spausdinami ir 3 Biržų savininkų siųstų komisorių 1652—1670 m. sprendimai.

Skelbiamų tekstų mokslinė vertė nekelia abejonių. Ir ne tik todėl, kad dvarų teismų Lietuvoje knygos publikuojamos pirmą kartą ar kad šių knygų išliko ir šiuo metu žinoma labai mažai, be šių — tik Šiaulių ekonomijos teismo. Skelbiamose teismo knygose randame unikalios ar retai bajoriškųjų pavietų teismų — žemės, pilies — knygose pasitaikančios medžiagos. Ypač vertingi įrašai apie valstiečių tarpusavio ar su bajorais bylinėjimąsi. Krinta į akis valstiečių turtinė nelygybė — vienu turtas vertinamas šimtais talerių (Nr. 16, 49), o kitus skurdas ir badmetis stumia į nusikaltimą (Nr. 62, 65), samdomos šeimos valstiečio ūkyje egzistavimas (Nr. 54, 81, 98). 1709—1718 m. knygoje daug bajorų bylų dėl valstiečių išvedimo, išviliojimo ir gražinimo (Nr. 85, 109, 121, 131, 137, 144, 148, 149), dar kartą liudijančių apie darbo rankų trūkumą po XVIII a. pradžios karų ir epidemijų. Kai kuriose bylose išdėstytos ištiesos valstiečių biografijos (Nr. 55, 176).

Daugiau apsisostojome prie valstiečių bylų. Bet ir kitų reikšmė neabejotina, jų visuma atskleidžia įvairių socialinių sluoksnių ir tautinių bei religinių grupių — be valstiečių, dar žemininkais vadinamų bajorų, valdžiusių iš Radvilų leno teise gautus ar išsinuomotus bei įsigytus užstatan dvarelius ir palivarkus Biržų valdose, Biržų miestiečių, žydų, karaimų,

totorių — teisinę padėtį, jų santykius tarpusavyje ir su Biržų valdų administracija. Tai duoda medžiagos palyginimui su socialiniais-teisiniais santykiais valdovo, valstybinėse žemėse, parodo tokių santykių didelėje feodalinėje valdoje XVII a. pabaigoje—XVIII a. pradžioje specifiką. Savaime aišku, kad skelbiami tekstai yra neįkainojamas šaltinis teisės istorijai tirti. Duos jie medžiagos ir kultūros istorijai, valstiečių psichologijai tirti, pagalbinėms istorijos disciplinoms.

Tiesa, bylų dokumentuose dažnai susiduriame su gyvenimo anomalijomis, su jo „juodąja puse“. Tokios medžiagos įtraukimą į mokslinę apyvertą sunkina tai, kad ieškovų ir atsakovų pareiškimai, o dažnai ir liudininkų parodymai yra persunkti ir iškreipti aistrų bei materialinio išskaičiavimo. Neuzmirštinas ir teismo klasinis pobūdis, pasireiškęs ne tik teisės, teisėtumo interpretavimu žiūrint valdos savininkų interesų, bet ir įvairių socialinių sluoksnių atstovų skirtingu tų pačių faktų vertinimu bei teismo pozicijos pasirinkimu, atsižvelgiant į tą vertinimą. Kai Žvejotgalos kaimo valstiečiai sumušė bajorą, išdėstant valstiečių poziciją teigiama, kad jie tai padarė gelbėdami jų kaime tarnavusį samdinį, jog sumušė bajorą „kaip užpuoliką ir smurtininką“ (Nr. 81). Nukentėjęs teigė, kad sulaikęs savo valstietį, tarnaujantį minėtame kaime. Valstiečiai, atmušę iš jo sulaikytąjį ir jį patį sumušę, esą neteisūs (Nr. 83). Atidi istoriko akis privalės atskirti pelus nuo grūdų.

Rengdami šaltinius skelbimui, pateikdami tekstą, rengėjai kiek nutolo nuo šaltinių leidybos praktikos Lietuvoje. Lig šiol šaltinių lenkų kalba rašyta buvo keičiama minimaliai, o dabar ji radikalčiai sumoderninta, vadovaujantis Lenkijos MA parengta „Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku“ (Wrocław, 1953). Sutvarkyta ir skyryba. Visa tai sveikintina: tekstą lengviau skaityti, jis suprantamesnis. Neišnyksta ir Lietuvos raštinėse vartotos lenkų kalbos ypatybės — minėta instrukcija numato lenkų kalbos regionalinių ypatybių išsaugojimą, ji palieka pakankamai galimybių kitokiems variantams, ir rengėjai tuo kūrybingai pasinaudojo.

Bet ne visur vadovaujamosi šios gerai apmąstytos instrukcijos pasiūlymais. Vartojamos pagarbos reiškinio formulių savos santrumpos (jos, be to, rašomos didžiosiomis raidėmis), atsisakyta laiko vienetų ir pinigų pavadinimų santrumpų. Dėl teksto perteikimo, santrumpų vartojimo principų rengėjams galima pritarti, galima su jais ginčytis (recenzijos autoriui labiau priimtina atrodo minėtos instrukcijos siūloma santrumpų sistema), bet reikia pažymėti, kad pasirinktus principus jie įgyvendino nuosekliai ir kokybiškai.

Pagalbinį leidinio aparatą sudaro įvadas, prie kiekvieno įrašo pateikiama jo turinio santrauka ir trijų rūšių rodyklės: dalykinė, svarbesnių žodžių ir jų vertimų; asmenvardžių; vietovardžių. Be to, spausdinami Biržų kunigaikštystės valdytojų ir Biržų miesto vaitų sąrašai.

Plačiame ir išsamiam įvade aptariami Biržų kunigaikštystės susidarymas ir jos savininkai, kunigaikštystės gyventojai ir jų prievolės, administracija ir teismai, Biržų dvaro teismas, jo knygos ir šių mokslinė vertė, išdėstomi leidinio parengimo principai. Vertingiausia įvado dalį sudaro labiausiai su skelbiamais šaltiniais susiję poskyriai apie Biržų val-

dų administracijos bei teismų organizaciją, kompetenciją ir pareigas. Čia pateikiama nauja medžiaga, kuri bus naudinga feodalinės valdos struktūros, tėvoninių teismų tyrinėtojams. Trumpai aptartas Biržų feodalinės valdos susidarymas. Tik gaila, kad nepastebėtas praslydo jau skelbtas 1520 m. Radvilų dalybų aktas¹, kuriame Jurgio Radvilos dalyje jau minimi Biržų miestiečiai ir dvaras. Iš šiame akte esančios frazės «А пустотин — — што немцы опустошили еще за небожчика пана воеводы» matyti, kad Biržai priklausė jau Jurgio Radvilos tėvui Vilniaus vaivadai Mikalojui (mirė 1509 m.).

Įrašų turinio santraukos būtinos, skelbiant šaltinius lietuvių kalba. Gerai, kad jas randame ir recenzuojamoje knygoje, kur jos atstoja ir įrašų antraštės. Rašant tokias trumpas, glaustas, bet kartu tiksliai atpasakojančias akto turinį santraukas, susiduriama su lietuviškos istorijos terminijos spragomis (bet apie tai vėliau). Kalbant apie tikslumą, pažymėtina, kad santraukos atitinka aktų turinį ir yra pakankamai aiškios. Tik keliose vietose klystama atpasakojant aktų turinį (Nr. 50, 95, 144). Rašoma apie Pajūrės dvarelį, o įrašė kalbama apie dvarelį prie Jaros upės (Nr. 42), Medziol, t. y. Medilas, pavirsta Medžiuoliais (Nr. 124), Popiel, t. y. Papylis — Papile (Nr. 123). Daugelyje santraukų nurodomas besibylinėjančių socialinis statusas, bet kai kuriose bė jokios aiškios priežasties — ne, nors padaryti tai būtų visai nesunku (čia mes nekalbame apie tuos atvejus, kai iš paties įrašo ar su juo susijusių įrašų neįmanoma nustatyti, kokio luomo besibylinėjantis), o nauda nurodžius — akivaizdi. Prie Radvilų instrukcijų į Biržus siunčiamam pareigūnui išrašų iš teismo knygos (Nr. 178, 179) santraukos-antraštės nurodoma išrašo išdavimo data, o ne, kaip reikėtų, instrukcijose esančios jų išdavimo, sudarymo datos.

Skaitant šias pastabas dėl santraukų, nereikia pamiršti, kad jos, kad ir kaip gerai būtų sudarytos, niekad neatstos paties šaltinio, jos gali tik signalizuoti skaitytojui, apie ką kalbama viename ar kitame įrašė. Recenzuojamos knygos santraukos gerai atlieka šią užduotį.

Svarbi šaltinių publikacijos pagalbinio aparato dalis yra rodyklės. Turtina dalykinė rodyklė, į kurią įtraukti taip pat žodžiai bei išsios frazės, rodantys įvairius juridinius veiksmus, proceso elementus. Tai sveikintina. Bet be reikalo rodyklėje atsirado, perkraudami ją, elementariausių lotynų kalbos žodžių, neturinčių nė šešėlio termino atspalvio. Rodyklėje šaltinio teksto lietuviški žodžiai išretinti. Bet *dy r w a n*, *ś w i r e ń* liko neišretinti, neišskirti iš lenkiškų žodžių. Kai kurie šios rodyklės žodžiai ar frazės išversti į lietuvių kalbą, bet ne visi. Ir visai neaišku, niekur nepaaiškinta, kodėl ne visi. Taip pat ir vietovardžių rodyklėje duotos ne visų vietovardžių lietuviškos dabartinės formos. Pageidautina (o ir minėta instrukcija rekomenduoja) skelbiant šaltinius, kur tik įmanoma, pateikti pasitaikančių vietovardžių dabartines formas ar pirmą kartą minint tekste, išnašose, ar, kas atrodytų geriau, rodyklėje.

¹ Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси.— Вильна, 1870, т. 7, с. 7—12.

Belieka aptarti knygoje vartojamus lietuviškus istorijos ir teisės istorijos terminus. Padėtis lietuviškos istorijos terminijos baruose neseniai aptarta „Lietuvos istorijos metraščio“ puslapiuose, numatyti ir būtini darbai². Nekelia abejonių, kad naujus terminus kurti reikia rūpestingai, atsargiai ir atsakingai. Darbo sėkmę nulems kolektyvinės pastangos — aptarimai, jei reikia, diskusijos.

Daug terminų ir recenzuojamoje knygoje — naujų ar kita prasme vartojamų. Visų pirma teisinių. Tai įvairių baudų ir teismo mokesčių pavadinimai (visi iš dalykinės rodyklės): kvitinė (*kwitowe*), nestotinė (*niestanne, wina niestanna*), teisminė (*przesąd*), smurtinė (*gwalt*), galvažudinė (*główszczyzna*); dokumentų rūšys: garantraštis (*aksekuracja*), skolaraštis (*blankiet, oblig*) ir kt. Laikas parodys, ar prigis šie naujadarai, tuo labiau kad greta jų dažnai pateikiami ir kiti terminai: pakvitavimo mokestis, teismo mokestis, bauda už nestojimą bylon, arba istoriografijoje jau egzistuoja kiti, kaip antai galvapinigiai (ta pati *główszczyzna*). Galima tik sveikinti pastangas tvarkyti terminiją.

Kiek blogiau, kai vietoj priimtų ir išgalėjusių terminų be jokių paaiškinimų pradedami vartoti nauji. Atsiranda grėsmė nesusikalbėti. Štai mums teko ištirti naudotus inventorius (žr. p. 12, 29 išn.) įvade rašant apie valstiečių prievoles, kad suprastume, jog valstiečiai asodininkai (p. 13) iš tikrųjų — činšininkai, piniginis valakas (p. 13), taip pat tariamasis činšinis valakas (p. 12—13) — tai priimtine žemė, priimtinis valakas, kad papildomai naudojamas valakas (p. 12) — lažininkų turima činšinė žemė. Į įvadą tiesiogiai perkeliama šaltinio terminai, neįsigilinus į jų prasmę, neatsižvelgus, kad viena ir ta pati valstiečių ar žemės kategorija viename inventoriuje gali būti vadinama vienaip, kitame — kitaip.

Dar kelių socialines kategorijas reiškiančių terminų vertimo pavyzdžiai. *Czeladź* rodyklėje verčiama nelaisvąja šeimyna. Bet XVII a. pabaigoje—XVIII a. pradžioje nelaisvoji šeimyna jau išnykusi, jau labai retai tepasitaikanti. Reikėtų, kad tokį vertimą nedviprasmiškai patvirtintų šaltiniai. Dabar taip nėra, o kai kuriais atvejais šaltinis teigia, kad čia — samdomoji šeimyna (Nr. 14 — žydo *czeladź*, o žydas negalėjo turėti nelaisvos šeimynos; Nr. 63 — *czeladź* — — — *pan Kwir*). Samdomąją šeimyną pavertus nelaisvąja, toliau *parobek* nuosekliai verčiamas terminu, apibūdinančiu nelaisvos šeimynos narį — šeimyny kščiū, nors vėl aiškiai matyti, kad tai samdinys, bernas (Nr. 54 — — — *parobka, który służył u syna nieboszczykowskiego*, pas valstietį tarnaujantis valstietis; Nr. 81 — — — *parobka w tej wiosce służącego*, iš Nr. 83 aiškėja, kad tai valstietis ir t. t.). Tarnybininkas asocijuojasi su istoriografijoje išgalėjusia valstiečio tarnyba, su tarnybinėmis valstiečių kategorijomis. O taip verčiamas *slużący, sluga*, pas bajorą tarnaujantis bajoras ar šiaip kito luomo žmogus (Nr. 63, 113, 119 ir kt.). Ar ne geriau būtų tarnas. Terminu *arendarz* prasmė kinta, žiūrint kas nuomoja-

² Mulevičius L. Reikia istorijos terminų žodyno.—Lietuvos istorijos metraštis. 1980 metai, V., 1981, p. 96—105.

ma — dvaras, dvarelis ar karčema. Todėl kai Salamiesčio (Nr. 59), Biržų (Nr. 67), Papilio (Nr. 123), Svėdasų ir Vyžuonų (Nr. 169) karčemų nuomininkai turinio santraukose vadinami Salamiesčio, Biržų, Papilio ir t. t. nuomininkais, tai ne tik kad netikslu, bet ir klaidina. *Lešny* rodyklėje verčiamas miškininku, *strzelec* — medžiotoju. Bet, kaip matyti iš teksto (atitinkamai Nr. 179 ir 53), tai visų pirma valstiečių kategorijos. Jos turėtų atsispindėti ir vertime. Be to, miškininku verčiame *leśniczy*, dvaro pareigūną, atsakingą už miškus, o ne valstietį. Abejotinas *wojski* vertimas kariuomenininku, nes jis maža ką bendro turėjo su kariuomene, o pasilikdavo paviete prižiūrėti ir saugoti tvarką, kai pašauktinė kariuomenė išeidavo į karą. *Wybraniec* nėra apskritai kareivis, o tik viena iš kareivių kategorijų — rinktinis.

Visos pastabos koncentruojasi apie 2 klausimus. Pirma — tai publikacijos parengimas. Pritardami pasirinktiems teksto perteikimo principams, pažymėję, kad jų nuosekliai laikytasi, suabejojome dėl vartojamų santrumpų sistemose ar rodyklių sudarymo principų, nes šaltinių skelbimo darbe pageidautina, kad būtų laikomasi unifikuotų taisyklių. Pastaruoju metu pas mus vėl sukrotus skelbti šaltinius, ne tik pageidautina, bet ir būtina parengti oficialias šaltinių skelbimo taisykles, atsižvelgiant į Lietuvos specifiką: feodalizmo epochos šaltiniai yra svetimkalbiai ir daugialkalbiai.

Lietuvišką istorijos terminiją reikia dar labiau vienodinti. Pradėtus terminijos tvarkymo darbus reikia plėsti ir intensyvinti, o kuriamus ar iš naujo tvarkomus terminus reikėtų kolektyviai aptarti.

Recenzuojamos knygos pagalbinis aparatas kėlė norą vienu kitu atveju diskutuoti, svarstyti — ar negalima padaryti geriau. Čia ižiūrime rezervus šaltinių skelbimą dar patobulinti. Bet didžiausia knygos vertė — gerai parengti šaltinių tekstai, darantys ją solidžiu moksliniu leidiniu, kurio svarba laikui bėgant tik didės. Bbelieka tikėtis, kad tyrinėtojai nedelsdami pasinaudos joje sutelktomis vertybėmis, įtrauks į mokslinę apyvartą.

Zigmantas Kiaupa

I. Butkevičius. Lietuvos socialistinio kaimo gyvenviečių formavimasis. — V.: Mokslas, 1980. — 130 p., 40 iliustr. p., gyvenviečių generaliniai planai, 3000 egz. (Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Istorijos in-tas)

Monografijos autorius ėmėsi nelengvo uždavinio — įvertinti 26-erių metų kolūkinių gyvenviečių, kuriose dabar jau gyvena pusė Lietuvos kaimo gyventojų, formavimosi patirtį. Ir jeigu ne ilgametė autoriaus darbavimosi liaudies architektūros baruose patirtis, vargu ar tokį leidinį šiandien turėtume. Prieš dešimtį metų I. Butkevičius monografijoje „Lietuvių valstiečių gyvenvietės ir sodybos“ (V., 1971) suklasifikavo senąsias sodybas ir gyvenvietes, nustatė jų paplitimo geografiją, istoriškai išryškino svarbiausius raidos etapus ir kitimo priežastis. Praktiniu aspektu autorius tyrinėjimą pristatė kaip pagalbinę, įgalinančią pasinaudoti liau-

dies tradicijomis, priemonę kuriant naujas gyvenvietes. Tad aptariamoji monografija laikytina pirmosios tęsiniu.

Darbe nagrinėjamos Lietuvos kaimo gyventojų persikėlimo į kolūkinės gyvenvietes 1952—1978 m. problemos, analizuojama kaimo gyvenviečių raida, jų kūrimosi dinamika ir vystymosi įvairiose etnografinėse srityse tempai, kuriuos visų pirma nulėmė tų rajonų etnografiniai savitumai. Autorius parengė specialią metodiką, pagal kurią 44 Lietuvos TSR rajonuose ištyrė 300 naujų kaimo gyvenviečių (po 6—7 kiekviename rajone). Rinkdamasis tyrimų objektus, autorius vadovavosi gyvenviečių kilme (kurtos senųjų kaimų vietose—įkurtos miesteliuose—įkurtos naujose vietose) ir perspektyvumu (pažangiausios—vidutiniškos—menkai besivystančios).

Monografija priklauso prie tos rūšies etnografinių darbų, kuriuose praeitis nagrinėjama, norint geriausias liaudies praeities laimėjimus pritaikyti dabarčiai. Autorius daro išvadą, jog, statant naujas gyvenvietes, reikia labiau atsižvelgti į atskirų etnografinių sričių senosios liaudies architektūros ypatumus. Šiandien priimtina senųjų liaudies architektūrą patirtimi jis laiko: 1) liaudies architektūros ir gamtos ryšį, 2) apželdinimą, 3) tipiškumą, 4) proporcijas ir ritmą, 5) ornamentą, 6) spalvingumą. Toliau I. Butkevičius kelia mintį, kad čia daug galėtų ir turėtų padėti Alytaus gyvenamųjų namų statybos kombinatas, statydamas gražesnius ir įvairesnius namus, daugiau atsižvelgdamas į regioninius ypatumus. Trumpai autoriaus išvadas galime suformuluoti jo paties žodžiais: „Gyvenimas parodė, jog etalonų nėra ir negali būti. Kiekvienas gyvenvietės projektas turi būti savitas, pritaikytas prie vietinių sąlygų bei aplinkybių, prie reljefo ir istoriškai susiklosčiusių to krašto ypatumų“ (p. 40).

Monografija gausiai iliustruota gyvenamųjų namų ir gyvenviečių piešiniais, paprastomis ir spalvotomis nuotraukomis, pateikiama tyrinėtų gyvenviečių sąrašas, o specialiaame priede — penkiolika įvairiu pagrindu susiformavusių gyvenviečių generalinių planų. Tai dar labiau padidina knygos praktinę ir mokslinę vertę.

Turbūt nesuabejos nei architektas, nei etnografas, nei pagaliau kolūkietis autoriaus rekomendacijomis, kad naujosios gyvenvietės turi būti derinamos su gamtine aplinka, kad reikėtų išlaikyti gyvenviečių tipiško principą, pastatų proporcijas ir ritmą. Verta dėmesio ir I. Butkevičiaus iškelta mintis dėl senosios pastatų ornamentikos kūrybinio pritaikymo šiuolaikinėse kaimo statybose, pagaliau kaimo spalvingumo problema, kas turėtų padėti „nykti niūrokam pilkumui“. Drauge norisi santūriai priimti siūlymą, kad „įvairiais spalvų deriniais ne tik galima, bet ir būtina pajvairinti šiuolaikinį naująjį Lietuvos kaimą“. Verta priminti, kad polichromija lietuvių architektūroje neturi tvirtų, tuo labiau nusistovėjusių tradicijų. Tad reikėtų šioje srityje elgtis labai atsargiai ir apdairiai, kad kaimas nepasidarytų pernelyg margas. Abejone kelia ir monografijos autoriaus, sakyčiau, teigiamas požiūris į itin prabangių namų statybą kaime. Ar nevertėjo pasvarstyti, kurgi prasideda nereikalingo ploto gyvenamajame kolūkiečio name riba? Žinoma, auto-

riaus užsibrėžta tema šių klausimų nekelia, tad ir nereikalauja į juos atsakymų. Jie kyla savaime, sekant kitas, knygoje autoriaus sprendžiamas lygiareikšmes problemas. Nors autorius daug vietos skiria gyvenviečių planavimo raidai nušviesti, parodo architektų ir LTSR žemės ūkio projektavimo instituto indėlį, bet apgailestautina, kad prie gyvenamųjų namų iliustracijų bei gyvenviečių planų nenurodoma architektų pavardės. Tačiau apskritai I. Butkevičiaus darbas — brandi šiuolaikinių procesų socialistiniame Lietuvos kaime tyrinėjimų dalis.

Juozas Kudirka

E. Šnore, A. Zariņa. Senā Sēlpils.—Rīga: Zinātne, 1980.—236 p., 179 pav., 14 lent., 1000 egz. (Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstures Institūts)

Aptariamoji knyga — tai viena iš kelių didesnių pokario metais Latvijos archeologų kruopščiai parengtų ir išspausdintų monografijų. Joje apibendrinami Sēlpiliu (Jekabpilio raj.) vadinamos piliavietės, jos priešpilio ir greta esančio senovės kapinyno 1963—1965 m. archeologiniai tyrinėjimai. Nors šie paminklai ne vieno meto, tačiau jau II m. e. tūkstantm. pradžioje jie sudarė vieningą kompleksą, visapusiškiau atspindintį tuo laiku ten gyvenusių žmonių materialinę, iš dalies ir dvasinę kultūrą bei jų etninę priklausomybę. Dėl to knygoje skelbiami duomenys yra gana vertingi ir aktualūs. Tik tai gaila, kad dėl susidariusių tam tikrų aplinkybių nemaža šio komplekso dalis liko neištirta.

Minėtų archeologinių paminklų tyrinėjimams vadovavo žinomos latvių archeologės E. Šnorė ir A. Zariņa, parašiusios šios knygos atitinkamus skyrius. Knygą sudaro 6 dideli skyriai ir trumpos apibendrinamosios išvados.

Knygos pradžioje išsamiai nurodomi XIII—XVIII a. rašytiniai šaltiniai apie Sēlpilį, pateikiami išlikę įvairūs šios tvirtovės situacijos planai, jos įtvirtinimų brėžiniai, graviūros (autorė — E. Šnorė).

Pirmuose dviejuose monografijos skyriuose nuodugnai aptariami pilies kiemo (buv. piliakalnio aikštelės) kasinėjimų duomenys (autorė — E. Šnorė). Iš pradžių nagrinėjamas apatinis kultūrinio sluoksnio horizontas. Jo didesnė dalis priklauso senovėje ten stovėjusiai sėlių medinei piliai. Čia aptikti kai kurie radiniai (akmeninio kirvio dalis, lipdytų puodų šukės brūkšniuotu, tinkliu, neryškiai grublėtu paviršiumi), kaip teisingai pastebi autorė, rodo, kad I tūkstantm. pr. m. e. ir m. e. pradžioje ten jau buvusi įtvirtinta gyvenvietė (42—45, 219 p. ir kt.).

Kur kas daugiau šio piliakalnio aikštelės radinių priklauso jau I m. e. tūkstantm. viduriui ir II pusei (žalvarinės storėjančiais galais apyrankės dalis, geležiniai lenktaviršūniai peiliai, lipdyta, daugiausia grublėtu paviršiumi keramika). Dėl to knygoje nurodoma, kad tais laikais Sēlpilio piliakalnio aikštelė buvo jau tankiau apgyventa negu anksčiau (219 p.). Tačiau kokie tuomet ten buvo pastatai, tiksliau nenustatyta. Tik pastebima, kad apatiniame kultūrinio sluoksnio horizonte aptiktos gerokai apardytos iš molio plūktos krosnys bei daugiausia akmenimis apdėti židi-

niai (17—32 p.). Šiuo metu yra paaiškėję, kad I m. e. tūkstantm. viduryje bei II pusėje ne tik Lietuvos, bet ir apskritai Rytų Europos miškingosios juostos daugelis piliakalnių jų papėdėse ar netoli nuo jų gyvenusiems žmonėms buvo tik laikinos slėptuvės pavojaus metu¹.

Tačiau kai kurie minėtų sričių piliakalniai ir tais laikais buvo pastoviau apgyventi. Pavyzdžiui, kai kurių, ypač vakarų Lietuvos didesnių piliakalnių minėto laikotarpio sluoksniuose aptikti stulpinės konstrukcijos keturkampio plano antžeminių pastatų pėdsakai su atviro tipo židiniai jų viduje². Nors šio reiškinio priežastys dar galutinai neišaiškintos, tačiau, galimas dalykas, kad nemaža tam reikšmės turėjo ir kai kuriose minėtų kraštų vietose nuo seno buvusios gana patogios žmonėms gyventi sąlygos: didesni, žemdirbystei tinkami laukai, geros gamtos bei pro jas eję svarbesni to meto keliai.

Kur kas daugiau apatinio piliavietės kultūrinio sluoksnio horizonto archeologinės medžiagos priklauso jau IX—XII a. Tai kaulinės bei geležinės ylos, kaltai, grąžtas, pjūklas, geležiniai strėlių bei iečių antgaliai, žalvarinės, daugiausia įvairios pasaginės segės, žalvariniai, geležiniai smeigtukai ir kiti to meto dirbiniai bei vėlyvoji lipdyta ir ankstyvesnioji žiesta keramika. Visi šie radiniai kruopščiai išnagrinėti, nurodytos išsamios jiems analogijos. Gaila, kad ir pastarojo laikotarpio medinių pastatų likę tik likučiai, todėl sunku juos apibūdinti.

Viršutiniame piliavietės kultūrinio sluoksnio horizonte aptiktos apie 1373 m. ordino iš dolomito statytos mūrinės pilies liekanos. 1704 m. ją sugriovė švedai antpuolio metu. Knygoje pateikta nuodugni įvairialaikių šios pilies gynybinių įrenginių, gyvenamųjų pastatų bei įvairių kitų radinių charakteristika. Nurodoma, kad pilies pakraščiuose, prie gynybinių sienų šliejosi, skersinėmis sienomis viena nuo kitos atskirtos, krosnimis apšildomos gyvenamosios patalpos. Kaip žinoma, tais laikais buvo išplitę tiek Vakarų, tiek iš dalies ir Rytų Europos mūrinėse pilyse tokie kazematinio tipo statiniai, kuriems prototipų galima išžūrėti dar medinėse šių kraštų pilyse³.

Atskirame skyriuje nuodugniai aptariant priešpilio tyrinėjimus, nurodoma, kad žmonių pastoviau ten gyventa XIII—XVIII a. (autorė — A. Zarinia). Tačiau tiksliai statant mūrinę pilį jis apmūrytas 6,5 m aukščio siena. Priespilio mediniai gyvenamieji bei ūkiniai pastatai priklausė daugiausia įvairiems pilies amatininkams.

¹ Volkaitė-Kulikauskienė R. Migonių (Jiezno raj.) archeologiniai paminklai.— Iš lietuvių kultūros istorijos (toliau — ILKI), V., 1958, t. 1, p. 51—52; Miniatiūrinių piliakalnių Lietuvoje klausimu.— ILKI, V., t. 2, 1959, p. 127; Daugudis V. Senoji medinė statyba Lietuvoje (toliau — Senoji. . .)— V., 1982, p. 43; Третьяков П. Н., Шмидт Е. А. Древние городища Смоленщины.— М.—Л., 1963, с. 29; Даугудис В. О классификации восточно-литовских городищ.— В кн.: 20 лет. Вильнюс, 1968, с. 32; Шмидт Е. А. О культуре городищ-убежищ Левобережной Смоленщины.— В кн.: Древние славяне и их соседи. М., 1970 с. 63—69; Седов В. В. Начальный этап славянского расселения в области днепровских балтов.— В кн.: Балто-славянские исследования. М., 1981, с. 46—47.

² Daugudis V. Senoji. . . , p. 46—47.

³ Ten pat, p. 74—83.

Ketvirtajame skyriuje pateikiami išsamūs duomenys apie Sėlpilio senosios gyvenvietės tyrinėjimus (autorė — A. Zarinia). Remiantis pietinėje ir pietrytinėje piliavietės papėdėse rastais titnaginiais svidriniais strėlių antgaliais bei lipdyta brūkšniuotu paviršiumi keramika, manoma, kad žmonijai ten gyventa dar IX—I tūkstantm. pr. m. e. (219 p.). Reikia pažymėti, kad ir Lietuvoje, ypač prie didesnių piliakalnių, kartais aptinkami akmenys bei žalvario amžiaus neįtvirtintų gyvenviečių pėdsakai. Pavyzdžiui, su tokiu reiškiniu susidurta 1969 m. tyrinėjant Imbarės (Kretingos raj.) piliakalnių vakarinę papėdę, kur žmonių gyventa anksčiau (II—I tūkstantm. pr. m. e.), negu pradėtas naudoti piliakalnis⁴.

Pastoviau Sėlpilio gyvenvietėje žmonės gyveno maždaug nuo I m. e. tūkstantm. vidurio iki šios pilies sugriovimo. Tačiau I m. e. tūkstantm. vidurio bei II pusės gyvenvietės radinius daugiausia sudaro lipdytų puodų šukės, dažniausiai grublėtu ir gludintu paviršiumi. Gaila, kad tyrinėtojoms nepavyko aptikti geriau išlikusių to meto pastatų pėdsakų, taigi negalima tiksliau nustatyti, kokia jų konstrukcija. Galbūt pastariesiems priklauso dalis čia rastų, gerokai apardytų, beveik apskritų, kartais akmenimis apdėtų židinių (plg. pav. 126, 127, p. 132), kokių aptinkama maždaug to paties laikotarpio Lietuvos piliakalnių gyvenvietėse?⁵ Lietuvoje I m. e. tūkstantm. II pusėje, ypač prie didesnių piliakalnių iškūrusiose gyvenvietėse, daugiausia buvo medinių rentininių pastatų⁶.

Geriau išlikę II tūkstantm. pradžios Sėlpilio gyvenvietės pastatai. Ypač retas ir įdomus radinys — XIV—XV a. apie 6×6 m dydžio ploto medinės klėties liekanos, čia buvęs ir nedidelis (4,5×5,25 m) rūselis (131—146 p.). Klėtyje rasta akmeninės sukamosios girtos, miežių (su nedidele kviečių ir kitų grūdų priemaiša), keletas iki 25×30 cm dydžio ir 15 cm storio duonos kepalėlių, o rūsyje — aštuonios apie 0,8—1 m aukščio ir 0,5 m skersmens iš ažuolinių 1—2 cm storio lentelių padarytos statinės alui daryti ir laikyti su salyklo pėdsakais. Pastebėsime, kad iki šiol Lietuvoje prie piliakalnių iškūrusiose senose gyvenvietėse analogiškų klėčių liekanų neaptikta. Tiksliai 1980 m., tyrinėjant Vilniaus senamiestį (Siauroji g-vė Nr. 6—8), po XV—XVI a. mūrinių pastatų buvo aptiktas 4,6×4,9 m ploto rąstų sienomis rūsys, kuriame aptiktos šešių iš ažuolinių apie 1 cm storio lentelių padarytų statinių liekanos⁷. Sprendžiant iš esamų duomenų bei minėtų analogijų, atrodytų, kad ir šiose statinėse laikytas alus ar koks kitas gėrimas.

Penktajame knygos skyriuje, remiantis piliavietės, priešpilio bei prie jų buvusios senosios gyvenvietės tyrinėjimų gausia archeologine medžiaga, pateikiama trumpa, bet pakankamai argumentuota, daugiausia XIII—

⁴ Daugudis V. Imbarės piliakalnio ir gyvenvietės tyrinėjimai 1969 m.—Kn.: Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1968 ir 1969 m. V., 1970, p. 34—35.

⁵ Daugudis V. Senoji..., p. 53—54.

⁶ Ten pat, p. 55.

⁷ Tyrinėjo Lietuvos TSR Paminklų konservavimo institutas. Ķasinėjimų ataskaita yra šio instituto archyve, f. 5, Nr. 2663—2664, 2673, o radiniai — Lietuvos TSR Istorijos ir etnografijos muziejuje; Лисанка А. Раскопки в г. Вильнюсе на ул. Сяуройи.— В кн.: Археологические открытия 1980 года. М., 1981, с. 360.

XVII a. Sēlpilio gyventojų verslų, jų santykių su kaimynais bei etninės priklausomybės charakteristika (autorės — E. Šnorė, A. Zarinia). Nurodoma, kad ten gyvenę sėliai vertėsi žemdirbyste, augino smulkius ir stambius raguočius, kiaules, medžiojo stumbrus, briedžius, stirnas, šernus ir kitus žvėris, žvejojo Dauguvoje, gaminosi iš geležies bei žalvario įvairius buitinius įrankius, ginklus, papuošalus (167—175 p.). Dalis radinių (keramika, monetos ir kt.) yra čia patekę iš įvairių kitų kraštų. Tai rodo, kad Sēlpilio gyventojai, ypač nuo II m. e. tūkstantm. pradžios, palaikė ryšius su Vakarų, Šiaurės bei gretimais Rytų Europos kraštais (plg. 160—162, 174—175 p.).

Seštajame knygos skyriuje nuodugnai aptariami jau apsikrikštijusių vietos gyventojų piliavietės rytinės papėdės XIII—XVII a. kapinyno tyrinėjimų duomenys (autorė — A. Zarinia). Įdomu, kad jame, ypač XIII—XV a. kapuose, pastebėta dar pagoniškų laidojimo papročių liekanų (plg. 160—163, 165, 170—171, 173 pav.). Antropologinių tyrimų duomenys rodo, kad XIII—XV a. šiame kapinyne palaidoti vietos gyventojai, priklausę vienai iš senovės baltų genčių — sėliams, o XVI—XVII a. čia palaidotų mirusiųjų daugumą sudarė įvairūs ateiviai, apsigyvenę švedų karų ir tuomet siautusį įvairių epidemijų metu žuvusių žmonių vietoje (218—219 p.).

Monografiją papildo įvairūs priedai: kruopščiai sudarytos lentelės, gausios iliustracijos, labai naudingi tyrinėtų kapų aprašymai bei išsamus panaudotos literatūros sąrašas. Tuo būdu aptartosios knygos autorės pateikia nemaža naujų duomenų apie minėtos vietovės, o kartu ir apskritai apie sėlių genčių materialinę bei dvasinę kultūrą, jų santykius su įvairiais kaimynais daugiau nei per tūkstantį metų. Knyga yra vertingas įnašas į senosios Pabaltijo kraštų praeities tyrinėjimą.

Vytautas Daugudis

J. Zemzaris. Mērs un svars Latvijā 13.—19. gs.—Rīga: Zinātne, 1981.—267 p., ilustr., 2600 egz. (Rīgas Vēstures un Kugniecības Muzejs)

Latvijos TSR Mokslų Akademijos Istorijos instituto Pagalbinių istorijos mokslų sektorius daugiau kaip prieš 30 metų numatė sudaryti istorinės metrologijos žinyną. To darbo ėmėsi Janis Zemzaris. 1955 m. jis paskelbė savo studijos pirmąją dalį, kurioje glaustai išdėstė Latvijos matų sistemą nuo XIII a. iki 1561 m.¹ Netrukus paskelbė svarbų straipsnį apie matus ir viršmačius². Papatrys imti saikų priedus, renkant natūrinę duoklę, prekiaujant su valstiečiais, leido feodalams didinti valstiečių išnaudojimą. Šiuo straipsniu autorius, vienas iš pirmųjų tyrinėtojų, parodė, kad matus negalima tyrinėti abstrakčiai, vien gilinantis į jų

¹ Земзарис Я. К. Метрология Латвии в период феодальной раздробленности и развитого феодализма (XIII—XVI вв.).— В кн.: Проблемы источниковедения. М., 1955, с. 177—222.

² Zemzaris J. Mērs un virsmērs kā feodālo zemnieku ekspluatācijas līdzeklis Latvijā.— Latvijas PSR ZA Vēstis, 1957, Nr. 8, p. 25—35.

matematinės ir geometrinės savybės. Svarbiausias uždavinys, remiantis matais,— atskleisti socialinius santykius. Vėliau J. Zemzaris išspausdino istoriografinį straipsnį apie metrologijos mokslo raidą Latvijoje³. Šie darbai susilaukė istorikų dėmesio ir teigiamo įvertinimo, o jų autorius tapo žinomas TSRS bei užsienio istorinės metrologijos specialistams.

Pagrindinė J. Zemzario studijos dalis, apimanti laikotarpį nuo 1561 m. iki XIX a. pabaigos, ilgai liko rankraštyje. Autorius ją tobulino, papildė savo skelbtų darbų medžiaga. Taigi buvo parengtas darbas apie visos feodalizmo epochos matus ir svorius. Su V. Dorošenkos parašytu įvadu jį išleido Rygos istorijos ir laivybos muziejus. Taip atsirado recenzuojama knyga apie Latvijos XIII—XIX a. matus ir svorius.

Latvijos metrologija pradėta tirti XVIII a., tačiau daugiau buvo nuveikta tik XIX a. pirmojoje pusėje, nes, vykdant žemės kadastro darbus ir rengiantis įvesti rusišką matų sistemą, iškilo praktiniai uždaviniai nustatyti realius matų dydžius. To darbo ėmėsi Tartu universiteto auklėtinis, Jelgavos (Mintaujos) gimnazijos matematikos mokytojas M. G. Paukeris (Paucker). Jis vienas iš pirmųjų pradėjo tikslius matavimus. M. Paukerio darbai iki šiol neprarado reikšmės, bet jie lietė ne visas sritis ir ne visus laikotarpius, netirti liaudies matai. Latvijos matų dydį M. Paukeris išreiškė angliškais ir prancūziškais ikimetriniais matais. Todėl dabar, norėdami sužinoti jų realų dydį, turime atlikti papildomus skaičiavimus. XIX a. antroje pusėje—XX a. pradžioje buvo pradėta kreipti dėmesį į liaudies metrologiją, leksinius šaltinius, bet metrologija sistemingai netyrinėta. Žinyuose buvo kartojami senosios literatūros netikslumai. Todėl J. Zemzario knyga — tai pirmas Latvijos istoriografijoje darbas, kuriame apibendrinama istorinės metrologijos medžiaga ir pateikiama gausi chronologiniu ir dalykiniu požiūriu informacija.

Knygą sudaro trys dalys. Pirmojoje — didžiausioje — nagrinėjami Rygos matai, kurie buvo paplitę ne tik Latvijoje, bet ir Šiaurės Lietuvoje bei Pietų Estijoje. Antrojeje rašoma apie Kuršo, o trečiojoje — apie Latgalos matus. Visų dalių struktūra vienoda: ilgio, žemės ploto, tūrio matai, svoriai, vienetinių prekių skaičiai. Kiekvienas skyrius pradedamas liaudies matų apžvalga. Nagrinėjami ilgio matai, kuriuos naudojo pirkliai, statybininkai, amatininkai, žemėtvarkininkai, taip pat atstumo, arba kelio, matai. Skyriuje apie žemės ploto matus rašoma apie žagrę — žemės plotą, matuojamą apmokestinamų arimo įrankių — žagrių — skaičiumi, apie žemės plotą, nustatomą pagal sėjamų grūdų kiekį, matuojamą statinėmis ir pūrais, pagal prišienauto šieno vežimų skaičių, taip pat apie geometrinis matus: valakus, rykštes ir kt. Gausūs tūrio matai. Čia ne tik grūdų ir skysčių saikai, bet ir malkų, šieno ir kt. kubiniai matai. Apibūdinamos statinės, skirtos seikėti, laikyti ir transportuoti grūdams, druskai, silkėms, mėšai, taukams, sūriams, sviestui, obuoliams, medui, alui, degtinei, kalkėms, anglims, geležiai. Atskirą poskyrį sudaro druskos saikai ir svoriai. Pirmojoje dalyje taip pat nagrinėjami Rygos monetų ir brangiųjų metalų, medicinos, arba vaistinių, svoriai.

³ Земзарис Я. К. Развитие метрологической науки в Латвии.— Вспомогательные исторические дисциплины, Л., 1972, 4, с. 174—193.

Autorius panaudojo daug literatūros ir šaltinių. Tarp jų — pirmuosius aritmetikos vadovėlius, XVII a. Tartu universiteto profesoriaus Joakimo Šelenijaus (Schelenius) geodezijos kursą, archyvuose saugomus M. Paukerio ir kitų autorių rankraščius ir daugybę XVII—XIX a. leidinių, dabar tapusių bibliografinėmis retenybėmis. Svarbūs šaltiniai — semantinė-leksinė ir ypač daiktinė medžiaga — Rygos matų pavyzdžiai (net XIV a.), dabar saugomi Rygos istorijos ir laivybos muziejuje, taip pat nuo XVIII a. sukaupti duomenys apie tikslus matų dydžius. Autorius išaiškino daugybę netikslumų ir korektūros klaidų, patekusių į kompiliacinius darbus bei žinytus.

Ryga buvo svarbus viduramžių prekybos, kartu ir tranzitinės prekybos, centras. Joje plito prekybinių partnerių iš Skandinavijos, Rusijos, Anglijos, Olandijos, Vokietijos, Lietuvos ir Lenkijos naudoti matai. Tai gerokai sunkina metrologijos tyrinėjimus. Beje, Latvijoje, kai Latvijos žemės priklausė Lietuvos DK, o vėliau — Lenkijos ir Lietuvos valstybei, daugiau plito tik lietuviški žemės ploto matai. Kiti matai — priešingai: Rygos ir kitų miestų pirklių matai daugiau plito Lietuvoje.

Iš autoriaus keliamų istorinei metrologijai ir sau uždavinių (p. 16) bei iš paties darbo turinio matyti, kad jis stengiasi nustatyti, kokie matai ir jų sistemos buvo naudotos Latvijoje ir kokie buvo tų matų realūs dydžiai pagal metrinę sistemą. Kai šaltiniuose matai lyginami su nusistovėjusiais ir išaiškinto dydžio prancūzų, anglų ar rusų matais, tai padaryti, atrodo, nesunku. Tačiau amžininkai, sugretindami matus, paprastai nepaaiškina, koku tikslumu tai daro. Tokį sugretinimą palaikius tiksliau, galima padaryti metodinio pobūdžio klaidų. Jų neišvengė ir šios knygos autorius. Jis panaudojo Rusijos 1754 m. gegužės 13 d. instrukciją matininkams⁴ (knygoje — p. 205, 208, 209 ir 212 — šio įstatymo numeris 10257 — klaidingas). Instrukcijos 33 skyriaus § 2 nurodyta, kaip perskaičiuoti Smolensko gubernijoje naudojamus valakus į rusiškus žemės ploto matus. Valaką sudarė 90 kvadratinių virvių, o virvė buvo laikoma 23 sieksnių po 3 aršinus kiekviename, arba 75 Vilniaus uolekčių, ilgio; uolektis prilyginta vienam aršinui be dviejų verškų, t. y. 14 verškų. J. Zemzaris, aršina nurodęs esantį apie 71,2 cm, o du verškus — 8,9 cm, nustatė, kad lietuviška uolektis turėjusi 62,3 cm (71,2–8,9). Pagal šią uolektį valakas buvęs 19,6490 ha, o margas — 0,6549 ha (p. 205, 209). Tačiau jis neatkreipė dėmesio į tai, kad instrukcijos autoriai skaičiavo kitaip. Kadangi kvadratinė virvė turėjo 529 sieksnius² (23×23), o valakas — 90 virvių, tai iš viso valake buvo 47 610 sks², arba 19 deš. ir 2010 sks² (47 610 : 2400). Šie skaičiai ir nurodyti pačioje instrukcijoje. Tas plotas sudarė 21,6732 ha. Kadangi 23 sks=49,0728 m, tai viena uolektis=65,4304 cm (49,0728 : 75). Čia mes naudojome 1835 m. įstatyme nustatytą sieksnio ilgį — 213,36 cm (aršinas atitinkamai turėjo 71,12 cm, o verškas — 4,44 cm). Jeigu XVIII a. sieksnis buvo 216 cm, kaip mano J. Kamenceva⁵, tai lietuviškas valakas turėjęs 22,2129 ha, o uolektis —

⁴ ПСЗ, т. 14, № 10237.

⁵ Каменцева Е. И. Меры длины в первой половине XVIII в.— История СССР, 1962, № 4, с. 130—132.

66,24 cm, bet tai neįtikinama. Palyginus didesnius tos pačios sistemos matus, galima tiksliau apskaičiuoti jų mažesnius padalus. Todėl suprantama, kodėl instrukcijos autoriai, apskaičiuodami valako plotą, gretino virvę su sieksniais, o ne uolektį su aršinu. Tačiau ir šiuo atveju negalima tvirtinti, kad valako plotas ir analogiškai apskaičiuotas uolekties ilgis tiksliai atitinka jų realius dydžius.

Dėl tos pačios priežasties negalime priimti ir kitą autoriaus apskaičiuotą lietuviškos uolekties variantą. Nenurodydamas šaltinio, jis tvirtina, kad 1775 m. Upytės apskrityje (paviete), matuojant žemę, naudota 7 lietuviškų, arba 8 Rygos, uolekčių rykštė. Kadangi Rygos uolektis turėjusi 53,75 cm, tai lietuvišką uolektį mano buvus 61,45 cm ($53,75 \times 8 = 430,0 : 7$) (p. 205). Toks atvejis, kai 7 lietuviškos uolektys prilyginamos 8 Rygos uolektims, minimas 1755 m. Upytės pavieto dokumente, kuriame aiškinama, kokiomis rykštėmis matuoti margą, kurį reikėjo suarti per dieną⁶.

Nepriimtini dar du lietuviškų uolekčių variantai: 57 ir 59,7 cm; pagal pastarąją uolektį (≈ 60 cm) valakas turėjęs 18,225 ha, o margas — 0,6075 ha (p. 209). J. Zemzaris čia rėmėsi netiksliu D. Pochilevičiaus Karšuvos valsčiaus (Skaudvilės apylinkės) 1562 m. atribojimo akto interpretacija. Jis rašė, kad sudaręs šį aktą žinomas valakų reformos Žemaitijoje vykdytojas revizorius Jokūbas Laskovskis (Laszkowski, Laskowski) „uolekties ilgiui apskaičiuoti siūlė“ du, Pochilevičiaus nuomone, netikslius būdus: pagal miežio grūdą, pirštą ir t. t. ir pagal 16 žmonių pėdų bendrą ilgį⁷. Neteisingai interpretuotą dokumento vietą pacituosime išverstą į lietuvių kalbą: „Apie ežių arba ribų gadinimą. Skaityk Mozės penktosios knygos 27 skyriuje, kuriame ponas dievas Mozės lūpomis skelbia, kad kiekvienas, kuris peržengia arba gadina savo artimo ribas, yra dievo apvaizdos prakeiktas. Dėl žemės matų (proporcya pomiary ziemney). Vieni žemės matų nustatymą pradeda nuo miežio grūdo taip, kad 4 miežio grūdus, padėtus po pirštu, vadina pirštu, 4 pirštus — delnu, du delnus — sprindžiu, tris sprindžius — uolektimi ir t. t. Kiti matų nustatė tokiu būdu: iš įvairių luomų žmonių — didelių, vidutinių ir mažų, — traukiančių iš bažnyčios namo, atskiria 16 žmonių ir išmatuoja jų pėdas. Gauti 16 matų dalijami į 5 dalis. Paėmę vieną penktąją dalį, gauna uolektį. O 16 pėdų, pagal Prūsijos kunigaikščio pėdos dydį, sudaro $7\frac{1}{2}$ lietuviškas uolektis. Kadangi Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje jau buvo ir yra nustatyta uolektis, tai matavau (począłem pomiare wypisywać) lietuviškąją uolektimi, kurią pirkliai naudoja, kai ką nors kam parduo-da“⁸. Iš šio teksto visiškai nematyti, kad pirmieji du būdai nustatyti uolekties ilgiui būtų buvę naudojami Lietuvoje. Laskovskis jų nerekomenduoja, o priešingai — aiškina, kad Lietuvoje yra žinomo ilgio uolektis, kurią ir pats naudoja.

⁶ Jablonskis K. Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje.—K., 1941, d. 1. Tekstai, p. 279.

⁷ Похилевич Д. Л. Землеустройство и поземельный кадастр в Белоруссии, Литве и Украине в XVI—XVII вв.—В кн.: Материалы по истории земледелия СССР. М., 1952, сб. 1, с. 341.

⁸ Акты, издаваемые Виленской комиссией для разбора древних актов.—Вильна, 1898, т. 25. Инвентари и разграничительные акты, с. 10—11.

Knygoje yra įdomi žinutė apie tai, kad Rygos istorijos ir laivybos muziejuje saugomi lietuviškos uolekties 3 pavyzdžiai: 63,3; 63,0 ir 62,6 cm. Viena iš jų datuota 1694 m. (p. 205). Tai vienas iš įrodymų, kad Lietuvoje, kaip ir kituose kraštuose, be oficialiosios uolekties, buvo ir kitokio dydžio egzempliorių. Gaila, kad autorius šių pavyzdžių smulkiau neapibūdina.

Kai kurie lietuviški žodžiai rašomi netaisyklingai: plaštakas (=plaštaka) — p. 27, biržis (=biržė) — p. 35, valaka (=valakas) — p. 233, centnarus (=centneris) — p. 237.

Knygos apimtis neleido autoriui matus plačiau išanalizuoti, t. y. ištyrinėti monografiškai. Dažnai remiamasi vienu autoriumi, vienu kitu šaltiniu, kurie neatskleidžia visos mato naudojimo chronologijos. Matyt, ją galima bus papildyti plačiau panaudojus archyvinius šaltinius (vieno tyrinėtojo jėgoms tai neįmanoma).

Daugelis skaitytojų autoriui bus dėkingi už pastangas nustatyti realių matų dydžius pagal metrinę sistemą. Kaip matėme, ne visada autoriui tai pavyko. Be to, informacija apie matų dydžius galėjo būti geriau sutvarkyta. Tekste esančios nesunumeruotos lentelės nevaizdžios, sunkiai randamos. Galima buvo sudaryti suvestines lenteles — priedus. Matų pavadinimų rodyklėje autorius galėjo sužymėti ir matų dydžius. Į šią rodyklę įtraukti ne visi matų pavadinimai nelatvių kalba.

Knygoje pasigendame šaltinių ir literatūros sąrašo. Iliustracijas derėjo sunumeruoti. Iš V. Kulios knygos⁹ perspausdinta iliustracija (p. 56) datuojama 1574 m. Pats Kulia, nenurodęs iš kur ją paėmė, šį medžio raižinį datuoja 1575 m. Tai populiarai, metrologijos darbuose nuo XVI a. dažnai spausdinama, iliustracija, siejama su J. Kebeliu (Köbel), kurio geometrija išspausdinta Frankfurte prie Maino 1584 m.¹⁰, berods, praėjus 50 metų po autoriaus mirties.

Apskritai paėmus, J. Zemzario knyga yra svarus įnašas į Latvijos ir viso Pabaltijo istorinės metrologijos tyrinėjimus. Ji taps parankine priemone pirmiausia tiems, kurie tiria feodalizmo laikotarpio ūkį ir vietovių istoriją. Ši knyga padrąsins ir kitus istorikus imtis tirti metrologiją, gerokai palengvins jų darbą. Manome, kad J. Zemzaris parengs dar ne vieną monografinį ir informacinį darbą apie Pabaltijo matus.

Leonas Mulevičius

Ф. Д. Гуревич. Древний Новогрудок: Посад-окольный город.—
Л.: Наука, 1981.— 159 с., 3500 экз.

Įspūdingi Naugarduko pilies griuvėsiai nuo seno traukia rašytojų, poetų, o kartu ir istorikų dėmesį, bet seniausia šio miesto istorija iki šiol tebėra mažai žinoma. Nuo XIII a. vidurio Naugardukas priklausė LDK, dėl jo XIII a. viduryje ir antroje pusėje kovojo LDK ir Volynės—Haličo kunigaikščiai. XV—XVI a. metraštininkai teigia Naugarduką bu-

⁹ Kula W. Miary i ludzie.— Warszawa, 1970, pav. 17, p. 304—305.

¹⁰ Alberti H. J. Mass und Gewicht. Geschichtliche und tabelarische Darstellungen von den Anfängen bis zur Gegenwart.— Berlin, 1957, p. 80—81.

vus Mindaugo rezidencija, daugelis istorikų linę manyti, kad čia Mindaugas vainikuotas Lietuvos karaliumi ir iš čia valdęs Lietuvą. Taigi Naugardukas pretenduoja į pirmąją Lietuvos sostinę.

Seniausią Naugarduko praeitį bando išaiškinti TSRS MA Archeologijos instituto Leningrado skyriaus archeologai. F. Gurevič vadovaujama archeologų ekspedicija nuo 1956 m. kasinėja Naugarduko pilies teritoriją ir į vakarus—šiaurės vakarus nuo pilies esantį papilį—vadinamąjį «окольный город». Per 20 metų pilies teritorijoje iširtas apie 1000 m² plotas (kultūrinio sluoksnio storis iki 5 m) ir papilyje-mieste apie 2000 m² plotas (kultūrinis sluoksnis iki 4 m storio). Pastarojo tyrinėjimo duomenų dalis ir skelbiama šioje F. Gurevič monografijoje. Knygoje pateikti duomenys tik apie X—XIII a. sluoksnių radinius, nes viršutinių sluoksnių ir pilies teritorijos tyrinėjimų duomenys yra skelbti straipsniuose¹.

F. Gurevič knyga susideda iš dviejų dalių. Pirmoje apibendrinama X a. pab.—XIII a. sluoksnių medžiaga (surinkta apie 17 000 keramikos ir daugiau kaip 9000 kitų radinių). Ji pateikiama kompleksiskai pagal stovėjusių (dažniausiai sudegusių) pastatų vietą, aptariama pastatų ir daiktų chronologija. Antroje dalyje apžvelgiamas to meto gyventojų ūkis ir butis.

Tyrinėjimų duomenys jau dabar leidžia bendrais bruožais nustatyti šio miesto pradžia. Gyvenvietė Naugarduko aukštumoje įsikūrė X a. pab., keramika ir kita medžiaga rodo, kad čia apsigyveno ateivių iš Volynės, XI a. antroje pusėje gyvenvietės rytinis—pietrytinis kampas, supamas gilių daubų, nuo likusios gyvenvietės buvo atkirstas grioviu, apsuptas pylimu, pastatyta medinė pilis. Šalia pilies iš šiaurės vakarų liko apie 2,5 ha dydžio gyvenvietė—papilys, kuris XII a. apsupamas 3 m aukščio pylimu. Tada jis ir virto miestu.

Ištirtoje gyvenvietės-miesto dalyje rasti 38 pastatų pėdsakai, išskiriami 4—6 statybos periodai. Gyventojų butis ir kultūra turi daug senosios Rusios miestams būdingų bruožų (slaviška keramika, gausu pjaustyto kaulo dirbinėlių, enkolpionų, kryželių ir kt.), tačiau iš daugelio kitų tyrinėtų Rusios miestų išsiskiria savo turtingumu, prabanga. Pirmiausia tai matyti iš čia stovėjusių miestiečių medinių gyvenamųjų pastatų. Namai iki 75—100 m² dydžio, kartais šiek tiek ipleisti į gruntą, statyti iš tašytų rąstų, medinėmis grindimis, kampe stovėdavo krosnys iš akmenų ir molio. Kai kurių krosnių padas klotas plytomis. Pastatuose būta po 2 patalpas, lubas kartais rėmė stulpas—kolona. Kai kurie pastatai viduje ne tik tinkuoti, bet dar puošti freskomis (raudoname fone balta, juoda, žalia ir geltona spalva pavaizduotos žmonių figūros) ir įrašais. Dalis pastatų turėjo stiklinius langus, panašiai kaip ano meto cerkvės į medinius ar metalinius rėmus įstatytus 3—5 apskritus 20—22 cm skersmens stiklus (surinkta apie 40 tokių langų stiklų). Tiek freskomis puoštos sienos, tiek

¹ Гуревич Ф. Д. Некоторые итоги археологического исследования детинца древнего Новогрудка.—Краткие сообщения Института археологии, 1974, № 139; Гуревич Ф. Д. Детинец и окольный город древнерусского Новогрудка в свете археологических работ 1956—1977 гг.—Сов. археология, 1980, № 4, с. 87—101 (nurodyti kiti ankstesni straipsniai).

stikliniai langai XII a. ir XIII a. pradžios Rusios miestų gyvenamuosiuose pastatuose yra nepaprastai reti radiniai.

Ypatingu turtingumu pasižymi ir sudegusių puošnių pastatų (Nr. 3, 10, 12, 18 ir kt.) inventoriui. Gausu ne tik tipiškų to meto Rusios miestams radinių (žiestos keramikos, stiklinių apyrankių nuolaužų, spalvoto stiklo karolių, pjaustyto kaulo daiktelių), bet ir importinių amforų, kuriuose, matyt, buvo atgabenamas vynas ir aliejus, taip pat puošnių, karšais paausutų Bizantijos ir Sirijos stiklo dirbtuvėse gamintų taurių, bokalų, Irano fajanso indų. Geležiniai, kauliniai ir žalvariniai stiliai bei knygų apkaustai kalba apie gyventojų raštingumą. Kitus miestiečių buitįs bruožus papildo rastos žvakidžių dalys, šarvų plokštelės, pavieniai auksiniai papuošalai.

Gyvenamųjų pastatų dydis, jų vidaus puošnumas, prabangus inventoriui išskiria XII—XIII a. pradžios Naugarduką iš kitų to laikotarpio Rusios miestų. XIII a. viduryje, mongolams nusiaubus Kijevo Rusią, nutrūko ryšiai su Juodosios jūros pakrantėmis, su Bizantija ir Rytų kraštais, o prasidėjusios kovos tarp LDK ir Volynės kunigaikščių nuskurdino Naugarduką — to laikotarpio pastatų mažiau, jie skurdesni.

F. Gurevič Naugarduko turtingumą, jo gyventojų prabangą XII a. ir XIII a. pirmoje pusėje aiškina auksakalystės klestėjimu. Jos nuomone, ištirtoje Naugarduko dalyje būta juvelyrų gyvenamo kvartalo. Iš tikrųjų sudegusiuose pastatuose, be įvairių kitų radinių, aptikta samtelių spalvotiesiems metalams lydyti, liejimo formų, susilydžiusio metalo lašelių, replių, žirklių, vielos gabaliukų ir kt. Tačiau čia nerasta juodinimo technikos, grūdėliais ir emaliu puošimo technikos pėdsakų, taigi juvelyrų amatas nebuvo pasiekęs savo viršūnių. Be aukso, dar apdirbdavo kaulą ir ragą. Juos apdorodavo ne tik peiliais, pjūklais, bet ir tekinimo staklėmis, grąžteliais bei kitais įrankiais.

XII a. ir XIII a. pirmosios pusės sluoksniuose čia nerasta nei geležies šlako, nei kričių, nei kitų geležies gamybos ir kalvystės pėdsakų, nors įvairių (per 60 pavadinimų) geležinių įrankių ir buitįs daiktų gana gausu. Matyt, kalviai gyveno kitoje miesto dalyje.

Tačiau, kur realizuota auksakalių, kaulo pjaustytojų produkcija, kas buvo šių amatininkų klientai, ir tyrinėtojai ne visai aišku. Neaišku ir kiek produkcijos buvo pagaminama. Todėl šis Naugarduko pralobimo šaltinis ne visai įtikimas. Greičiausiai Naugardukas turtėjo kaip prekybos tarpininkas tarp baltų kraštų ir Kijevo. Tiesa, šios prekybos liudininkų rasta ne tiek daug. Tai pavienės žalvarinės pasaginės segės, neapdirbtos gintaro, gintarinių žiedų gabaliukai, keli gintariniai karoliukai. Belieka pridurti, kad dar prieš keliasdešimt metų G. Fiodorovas, remdamasis X—XIV a. lydinių ir monetų lobiais, spėjo per Lydą ir Naugardukąėjus svarbų prekybos kelią į Kijevo². Naugarduko iškilimas rodo, kad ir XI—XIII a. sausumos keliai vaidino žymų vaidmenį.

Taigi kasinėjimų metu sukaupti ir F. Gurevič paskelbti duomenys papildo mūsų žinias apie XI—XIII a. Naugarduką, parodo, kad tuo metu lietuvų ir jotvingių gyventų plotų artimiausioje kaimynystėje buvo

² Fiodorovas G. B. Lobių su Lietuvos lydiniais ir monetomis topografija.— Lietuvos istorijos instituto darbai, 1951, t. 1, p. 188—190, 195, 196.

svarbus civilizacijos ir Rusios kultūros centras, kuriame žinota ir plyta, ir raštas, ir knyga. Paaiškėjo, kodėl dėl šio turtingo miesto kovojo Lietuvos ir Volynės—Haličo kunigaikščiai, tačiau knygoje neatsakoma į klausimą, ar Naugardukas buvo Mindaugo rezidencija. Lieka laukti iki bus paskelbti Naugarduko pilies tyrinėjimų duomenys.

Adolfas Tautavičius

Заборовский А. В. Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII в.: Из истории международных отношений в Восточной Европе.— М.: Наука, 1981.— 180 с., 4750 экз.

XVII a. viduryje Rytų Europoje kilusi ir vėliau peraugusi į karinį konfliktą politinė krizė, nors ir nevienodai, palietė visas tame regione gyvenusias tautas, tarp jų ir lietuvius, bei to regiono valstybes ir paliko gilius pėdsakus politiniame gyvenime, ekonomikos ir kultūros raidoje. Mūsų istoriografijoje XVII a. vidurys yra laikomas maždaug šimtmetį trukusio Lietuvos ekonominio bei politinio smukimo pradine riba. Todėl suprantamas istorikų domėjimasis tiek politinės krizės ir karinio konflikto geneze, tiek jų padariniais. Per pastaruosius du dešimtmečius pasirodė bent keli didesni šios tematikos tarybinių ir Lenkijos Liaudies Respublikos istorikų darbai. Nauja L. Zaborovskio monografija problematika skiriasi nuo kitų tarybinių istorikų darbų, kompleksiškesniu pranoksta A. Malcevo studiją apie Rusiją ir Baltarusiją XVII a. viduryje. L. Zaborovskis nepasidavė to meto šaltinių dvasios įtakai, į kiekvieną konflikte dalyvaujančią valstybę jis pažiūrėjo kaip į istoriškai susiklosčiusį sudėtingą ir prieštaringą klasinį organizmą su savo politiniais siekimais.

L. Zaborovskio monografija nedidelė, parašyta glaustai, nors vietomis ir neišvengta pasikartojimų. Ji susideda iš 7 nedidelių skyrių: 1. Tyrinėjimo uždaviniai. Šaltinių ir literatūros apžvalga; 2. Politinė padėtis Europoje; 3. Respublikos karo ir diplomatijos nesėkmės. Karaliaus valdžios ir magnatų bei bajorų opozicijos konfrontacija (1648—1653 m.); 4. Tarpautinės krizės Rytų Europoje pradžia; 5. Pirmoji Rusijos — Respublikos karo kampanija ir Europos valstybės (1654 m. antroji pusė—1655 m. pradžia); 6. Pirmojo šiaurės karo diplomatinė priešistorė (1655 m. vasaris—liepa); 7. Tyrinėjimų rezultatai. Didžiausi yra 4—6 skyriai. Autorius panaudojo Centriniam valstybiniame senųjų aktų archyve esančią Rusijos užsienio reikalų žinybų ir kitų įstaigų archyvinę medžiagą, dokumentų publikacijas, istorinę literatūrą.

Kaip pažymi autorius, monografijos tikslas yra išnagrinėti „palyginti mažiau tyrinėtus ir ypač aštrius, labiausiai ginčytinas“ XVII a. vidurio Rytų Europos politinės ir karinės krizės, kilusios dėl Ukrainos išsivadavimo kovos, problemas, atskleisti trijų konflikte aktyviausiai dalyvavusių šalių — Respublikos, Rusijos ir Švedijos — tarpautinius santykius, išanalizuoti jų užsienio politiką. Autorius tyrė šių valstybių užsienio politiką tik tuo aspektu, kuris padėjo atskleisti jų tarpusavio prieštaravimus, ypatingą dėmesį skyrė jų diplomatiniams santykiams tarpusavy ir su kitomis šalimis, kurios galėjo daryti įtaką Rytų Europos politinės ir kari-

nės krizės raidai. Iš esmės Zaborovskis paėmė gana trumpą laiko tarpą — 1653 m. pabaigą—1655 m. liepą, t. y. nuo pasirengimo Respublikos—Rusijos karui iki, kaip autorius vadina, Pirmojo šiaurės karo pradžios, kada į Respublikos—Rusijos dvišalį konfliktą įsijungė trečioji valstybė — Švedija.

Visi politiniai prieštaravimai Rytų Europoje paaštrėjo dėl ukrainiečių išsivaduojamosios kovos, kurią iš pat pradžių stengėsi nuslopinti valdantieji Respublikos sluoksniai. Ukrainiečių kovą rėmė carinė Rusija. Respublikos karalius bei bajorija nesugebėjo išspręsti ukrainiečių sukilimo metu iškilusių prieštaravimų politinių derybų keliu, ir jie virto ginkluotu konfliktu. Po Ukrainos prisijungimo prie Rusijos tas konfliktas išėjo iš vienos valstybės ribų ir sukėlė neišvengiamą abiejų valstybių ginkluotą susidūrimą. Autorius glaustai parodo, kaip formavosi carinės vyriausybės politinė programa būsimajame kare, kaip ji keitėsi. Iš pradžių buvo manyta sujungti į vieną valstybę visą Ukrainą, atgauti Smolensko, Seversko žemes, dalį Baltarusijos su Dnepro ir Dauguvos baseiniais. Vėliau siekta visos Respublikos teritorijos. Tuo tarpu Respublika norėjo išlaikyti nepakeistas visas rytines sienas.

Autorius daug dėmesio skyrė abiejų valstybių diplomatiniam pasirengimui karui. Respublikos vyriausybė siekė, kad karas būtų kuo plačiau internacionalizuotas, kad į jį įsitrauktų kuo daugiau palankių sąjungininkų, tuo tarpu caras, priešingai — norėjo išsaugoti lokalinį karinio konflikto su Respublika pobūdį, izoliuoti jį, padaryti išimtinai dvišaliu ir neleisti, kad konflikte dalyvautų daugiau šalių. Abi valstybės išplėtė diplomatinę veiklą. Į įvairias Europos šalis, Turkiją buvo pasiųstos valdovų misijos. Carinė vyriausybė nesulaukė kitų valstybių pritarimo karui, kai kurios siūlėsi tarpininkauti taikos deryboms. Svarbiausia, kad niekas nepagrąsino įsikišias į konfliktą. Neutralitetas buvo bene palankiausias carui Europos valstybių kursas. Be to, Respublikos lene buvęs Kuršas pasižadėjo nepadėti karaliui ir, kaip spėja Zaborovskis (p. 37), įsipareigojo tiecti carinei kariuomenei karo reikmenis. Švedijos karalienė Kristina sutiko carui parduoti 20 tūkst. muškietų. Taigi carinė vyriausybė jau karo pradžioje žinojo, kad Respublikos karalius iš niekur karinės pagalbos nesulauks, nes jo diplomatinė veikla neatnešė lauktų rezultatų.

Trečiosios konflikto dalyvės Švedijos politika kariaujančių šalių atžvilgiu keitėsi, ir galų gale Karolis X pasirinko karą su Respublika, tikėdamasis užkariauti Lietuvą, Vakarų Baltarusiją, Livonijos vaivadiją, Vakarų Prūsiją, dalį Didžiosios Lenkijos ir kt. Analizuodamas Švedijos karaliaus politinius ir karinius planus, L. Zaborovskis atkreipė dėmesį į jo sumanymus pasinaudoti Respublikoje buvusiomis opozicinėmis grupuotėmis. Istoriografijoje tai nėra naujas klausimas, tačiau šiame kompleksiniame darbe jis išskyla visai kitu aspektu ir yra ypač svarbus Kėdainių unijos genezės ir Lietuvos feodalinės visuomenės 1654—1655 m. politinės orientacijos tyrinėtojams. Kaip matyti, Švedijos vyriausybė jau 1654 m. buvo pasirengusi tartis ne vien tik su Respublikos karaliumi, bet ir su atskirų jos politinių ar administracinių vienetų bajorijos atstovais, suteikti jiems apsaugą ir globą. Tuo tikslu ji per savo pasiun-

tinius bei stebėtojus zondavo Respublikos visuomenę, žinojo apie visos Respublikos ir ypač Lietuvos visuomenės nepasitenkinimą Jonu Kazimieru. Švedijos vyriausybė jau 1654 m. pabaigoje turėjo žinių, kad iš Daugpilio yra kreipęsi į Livonijos generalgubernatorių Horną dėl karinės pagalbos. Karolis X įpareigojo Horną vesti derybas su Lietuva, Livonijos vaivadija ir Kuršu, palaikyti ten prošvediškos orientacijos veikėjus.

L. Zaborovskis kiek plačiau apsistojo ties Respublikoje pasireiškusiis separatiniais reiškiniais. Jų, pagal autorių, pirmiausia atsirado Didžiojoje Lenkijoje. 1655 m. pradžioje Poznanės vaivada, o vėliau ir Vakarų Prūsijos seimelis prašė Brandenburgo protekcijos. Autoriaus nuomone, Didžioji Lenkija dar prieš Švedijos užpuolimą jau darė žygių pasiduoti Švedijos protekcijon. Monografijoje atmetama istoriografijoje pasitaikanti nuomonė apie J. Radvilos kontaktus su Stokholmu 1654 m. antroje pusėje. Kontaktų pradininkais Lietuvoje L. Zaborovskis laiko J. Radvilos opozicionierius — Lietuvos kanclerį K. L. Sapiegą ir Vitebsko vaivadą P. Sapiegą. 1655 m. pavasarį sutarties su Švedija idėja nebuvo svetima ir J. Radvilai. Pagaliau ją turėjo galvoje ir feodalinės visuomenės dauguma, reikalavusi, kad Jonas Kazimieras greičiau pasiųstų delegaciją deryboms į Stokholmą. Deja, tai padaryta tuomet, kai Švedija jau buvo nusprendusi pulti Respubliką.

Autorius pabrėžia savarankišką Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų poziciją karaliaus užsienio politikos atžvilgiu. Žymiausias savarankiškas LDK politinis veikėjas buvo J. Radvila. Autorius jį laiko Lietuvos feodalų atstovu, nors J. Radvila turėjo savo opoziciją, kuri kritišku momentu ypač išryškėjo.

Istoriografijoje iki šiol buvo abejonių dėl Livonijos vaivadijos ir Daugpilio perėjimo į Švedijos rankas proceso. Dalis to reiškinio priežasčių išaiškinta monografijoje ir netenka abejoti, kad jis abipusiškai buvo parengtas iš anksto. Autorius palietė ir kitą, mūsų istoriografijoje primirštą, be galo sudėtingą klausimą dėl J. Radvilos ir B. Chmelnickio ryšių Ukrainos išsivaduojamosios kovos metu. Abu jie turėjo politinių planų, kuriems įgyvendinti buvo numatę pasinaudoti vienas kito parama. Jie buvo net artimi žmonės, nes J. Radvila ir B. Chmelnickio sūnus vedė Moldavijos gospodariaus Bazilijaus Lupaus dukras. Kaip nurodoma monografijoje, Radvila turėjo savo programą dėl taikių santykių su Ukraina, buvo numatęs kartu su B. Chmelnickiu nuversti nuo sosto Joną Kazimierą, pasodinti naują karalių ir tapti Respublikoje pagrindine lemiančia jėga, vėliau buvo sumanęs padaryti B. Chmelnickį tarpininku tarp Respublikos ir Rusijos karui nutraukti. J. Radvila manė, kad Ukrainos klausimą išspręsti bus lengviau, išrinkus naują Respublikos karalių (iš Transilvanijos). Tačiau Radvila nebuvo nuoseklus, jis pats dalyvavo kazokų slopinime. Trikampis karalius—J. Radvila—B. Chmelnickis buvo daug platesnis ir sudėtingesnis klausimas, negu autoriui atrodė. Šio klausimo iškėlimas galbūt paskatins istorikus dar kartą grįžti prie šios problemos ir plačiau ją įvertinti.

Autorius palietė Turkijos, Austrijos, Brandenburgo, Anglijos, Nyderlandų, Dunojaus kunigaikštysčių pozicijas Rytų Europos valstybių ginkluoto konflikto metu. Pagrįstai kyla klausimas, kodėl už tyrinėjimo ribų

paliko gana aktyvi Prancūzijos vyriausybės diplomatinė veikla, jos interesai. Yra žinoma, kad 1655 m. Respublikai atsidūrus kritiškoje padėtyje, jos atstovas Paryžiuje prašė Liudviko XIV pirmąjį ministrą J. Mazarinį pagalbos. Pagalbos Prancūzija nesuteikė, buvo Švedijos kaip Habsburgų priešininkės pusėje ir neatsitiktinai J. Mazarinis perdavė laikraščiuui „Gazette de France“ perspausdinti 1655 m. spalio 20 d. Kėdainių sutarties tekstą. Be abejo, Prancūzijos pozicija turėjo reikšmės Rytų Europos šalių konflikte.

Monografijoje karas, įsijungus į jį 1655 m. vasarą Švedijai, vadinamas Pirmuoju šiaurės karu, nors šiaurėje vyko ir Livonijos karas, ir Respublikos—Švedijos 1600—1629 m. karas. Taigi vadinti jį pirmuoju—nelogiška.

L. Zaborovskis savo monografijoje ne tik išaiškino, bet ir iškėlė nemažą klausimą, kurie bus akstinai naujiems tyrinėjimams.

Antanas Tyla

Jerzy Ochmański. Litewska granica etniczna na wschodzie od epoki plemiennej do XVI wieku.—Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1981.—84 p., 5 žemėl., 890 egz. (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Seria Historia, Nr. 96)

Rytinės lietuvių etninės ribos istorinis kitimas jau ne vieną dešimtmetį aptariamas specialiai tam skirtuose ar platesnės apimties darbuose. Seniai pribrendo reikalas jų duomenis apibendrinti. Neseniai išleista žinomo lenkų istoriko bei Lietuvos medievistikos žinovo J. Ochmanskio studija kaip tik tam skirta. J. Ochmanskis tiria lietuvių etninės ribos kitimą iki XVI a. Tokias chronologines ribas leidžia motyvuoti darbo pradžioje pateikiama problemos istoriografija ir metodikos principų išdėstymas. Autorius prieina iki to laikotarpio, kai istorikas gali pasinaudoti feodalinių valdų inventoriais. Iki jų istorinių duomenų atsitiktinumas bei prieštaravimas iškelia ne vieną keblų klausimą, kai bene vienintelis išvadų patikimumo kriterijus yra atskirų mokslo šakų (archeologijos, kalbotyros ir t. t.) duomenų sutapimas ir tik grynai atsitiktinė kontrolė negausiais rašytiniais šaltiniais.

Šitokio darbo būdus J. Ochmanskis yra gerai įvaldęs. Autoriaus pasirinkta problemos periodizacija, reikia manyti, ilgai išlikęs tolesnių jos tyrimų pagrindu, juo labiau kad ji yra suderinta su vis gausėjančiais duomenimis. Pirmiausiai išskiriamas ikiklasinis (gentinis) laikotarpis. Čia metodinis pagrindas—toponimikos ir archeologijos duomenų sutapdinimas. XIII a.—atskiras laikotarpis, kurio duomenų pobūdį nulemia sūduvių kolonistų faktorius: „Dainavos“ toponimais jau nemažai operuota sprendžiant vieną ar kitą klausimą, bet J. Ochmanskis juos panaudoja būtent lietuvių—rytų slavų paribio problematikai („Dainava“ rodo lietuvišką aplinką). Tokiu būdu atrandama svarbi orientacinė gairė pusiau-keleje tarp hipotetinių toponimikos išvadų ir XIV—XV a. rašytinių šaltinių medžiagos. Pastarasis laikotarpis tiriamas jau išbandytu konfesinės diferenciacijos metodu, bet autorius jį dar papildė vertinga naujove—

to meto toponiminiais (susijusiais su vidaus kolonizacijos ir bajorų žemėvaldos plitimu) duomenimis. Galutinė kontrolinė — XVI a. pabaigos inventorių analizė.

Gaunamas nuoseklus lietuvių etninės ribos slinkimo į vakarus vaizdas, o tuo pačiu pasakoma, kur ta riba ėjo vienu ar kitu laikotarpiu. Autorius skiria etnines ir politines (vėliau administracines) ribas ir tai leidžia jam paaiškinti ne vieną prieštaringumą ar daugiaprasmią šaltinių pasakymą. „Prakalbo“ net tokie rašytiniai šaltiniai, kurie iš pirmo žvilgsnio nieko negalėjo duoti (pvz., „Sakmės apie rusų žemės nuopuolį“ pasakymas „Lietuva išlindo iš pelkių“ kaip tik sutampa su J. Ochmanskio išaiškinta XIII a. riba, einančia per Breslaujos—Naručio—Nemuno—Berezinos miškingų pelkių zoną).

Atskirai reikia paminėti išspręstą Obolcų mįslę. Dabar jau aišku, kad toli už etninių lietuvių ribų XIV a. pabaigoje įsteigtoje katalikų parapijoje iš tikrųjų gyventa lietuvių.

J. Ochmanskis sprendžia ne visos lietuvių—rytų slavų etninės ribos, o tik jos didesniosios dalies — rytinės atkarpos — istorinę problemą. Nuo Gardino regiono studijoje atsiribota. Niekas, žinoma, geriau už patį autorį šių motyvų nenurodys, bet dėl esamos padėties istoriografijoje tokį atsiribojimą galima visiškai pateisinti. Vieningos nuomonės dėl lietuvių ir sūduvių etninių ribų nėra¹, o jų nenustatius vargu ar galima kalbėti apie lietuvių—rytų slavų ribas Gardino ruože. Antra vertus, Gardino regionas yra ne Polocko (ar Polocko—Minsko), o Voluinės politinio skverbimosi zona. Taigi čia kitokio pobūdžio šaltinių duomenys, tiriant galbūt prareiktų ir kitokios metodikos. Žodžiu, tai atskiras klausimas.

Recenzijos apimtis neleidžia (ir nėra reikalo) perpasakoti, kur ir kada ėjo lietuvių rytinė etninė riba (norintieji galės išsamiai su tuo susipažinti aptariamoje studijoje). Svarbiau yra pažymėti tas naujas problemas, kurias kelia J. Ochmanskio ir kitų autorių, nagrinėjančių lietuvių etninės raidos klausimus, tyrinėjimai.

Kaip reiktų vertinti Obolcų lietuvių etninę salą? Pats J. Ochmanskis laiko ją senojo lietuvių etninio masyvo liekana. Autoriui visos lietuvių—rytų slavų etninės ribos istorijoje, neišskiriant nė anksčiausiojo jos laikotarpio, baltai ir lietuviai yra tapatus objektas, t. y. nekyla klausimas, kad kažkuriuo metu ir kažkurioje vietoje rytų slavai galėjo susidurti (bent pradžioje) ir su „nelietuvišku“ ar „kitokiu lietuvišku“ baltų etnosu. Šiandien ir pats recenzentas dar nėra tikras, ar su jo požiūriu sutiks net ir tie autoriai, kurių išvados nulėmė šitokio požiūrio atsiradimą, tačiau, matyt, klausimas vis dėlto keltinas.

Bene svarbiausi šiuo atžvilgiu yra Z. Zinkevičiaus darbai, ypač jo žemaičių kilmės hipotezė (supaprastintai tariant, žemaičių protėviai kalbėjo šių dienų vakarų aukštaičių tipo pradijalektais, o dabartinių žemaičių tarmių, kaip šiandien mes jas suprantame, susidarymą nulėmė kuršių substratas)². Ši hipotezė leidžia pagaliau suprasti XIII a. šaltinių mįslę,

¹ Kulikauskas P. Panemunių dzūkai ir jotvingiai.— Kn.: Panemunių dzūkai. V., 1970, p. 14.

² Zinkevičius Z. Žemaičių tarmės kilmės klausimu.— Kn.: Iš lietuvių etnogenės. V., 1981, p. 12—18.

kai matome pagrindinę gentinio separatizmo tvirtovę Žemaitijoje, o kartu sakoma „lietuviai, kurie vadinami žemaičiais“. T. y. žemaičiai XIII a. yra bebaigianti susiklostyti (o gal jau ir susiklosčiusi) atskira genčių sąjunga, tačiau save kildinanti iš vienos su lietuviais (šių dienų supratimu — aukštaičiais) genties ir labai gerai tai suvokianti. Betgi XIII a. tokių atskirų lietuvių žemių buvo ir daugiau (Deltuva, Nalšia ir t. t.). Visa tai įrodžiusio H. Lovmianskio išvadės nebuvo paneigtos, tebegalioja. Atsižvelgiant į tai, kad tarp kitų žemių yra ir Lietuvos žemė siaurąja prasme, kad būtent joje (tarp Nemuno vidupio ir Neries) labiausiai tikėtina buvus „Mindaugo Lietuvą“, ši žemė laikytina lietuvių „pirminės genties“ lopšiu, o kitos žemės (analogiškai žemaičiams) — lietuvių genties atšakomis, susidariusiomis arba apsigyvenus lietuvių genties išeiviams „nelietuvių“ baltų teritorijoje, arba stipriai lietuvių genčiai paimant į savo įtaką ir „asimilijuojant“ labai artimas etniškai „nelietuvių“ sritis. Juk būtent iš pietų ar pietryčių Lietuvos plinta žmonių (ir kiek chronologiškai bei teritoriškai atokiau — žirgų) deginimo paprotys³. XIII a. šaltinių fiksuojamas lietuvių brovimasis į sėlių ir žemgalių žemes, ko gero, tėra tik „pabaiga“ šitokio proceso, m. e. I tūkstantm. viduryje galėjusio prasidėti Neries vidupyje⁴.

Jei šios prielaidos ateityje pasitvirtins, tuomet į Nalšią (šių dienų siaurųjų Lietuvą) reikėtų žiūrėti kaip į „filialinę“ lietuvių žemę (ar gentį). VII—VIII a. pasirodė kaip rytų kaimynai slavai, ko gero, galėjo susidurti Nalšioje ir su „nelietuviais“ ar tik „naujaisiais lietuviais“. Tokios vietovės kaip Litovščizna prie Breslaujos, Litovcai tarp Dokšicų ir Plysos (esančios arti J. Ochmanskio išvestos gentinio laikotarpio etninės ribos), veikia rodytų, kad bent jau VIII—IX a., jei ne dar anksčiau, Nalšios būta „lietuviškos“. Tuo pačiu J. Ochmanskio studija prauga autoriaus užsibrėžtą tikslą ir tampa reikšmingu indėliu į lietuvių etnogenезės problematiką.

Atsižvelgiant į visa tai, kas aptarta, Obolcų lietuvių klausimas nėra toks paprastas. Mes gerai nežinome Lietuvos žemės siaurąja prasme rytinių ribų bent jau iki m. e. VII—VIII a. Siekė „pirminė Lietuva“ taip toli į rytus? Juk Obolcai priklauso Dnepro baltų sričiai, tų baltų, kuriuos J. Antonevičius net priešpastatė lietuviams—latviams—prūsams kaip „rytų baltus“. Gentinis uždaramas galėjo neleisti jiems suslavėti, bet tokiu atveju jis turėjo Obolcų baltus skirti ir nuo lietuvių⁵. O juk Obolcuose gyveno ne šiaip baltai, o būtent lietuviai. Ankstyvajame geležies amžiuje Obolcai priklauso brūkšniuotosios keramikos arealui⁶, tačiau neįeina į tą jo sritį, kuri beveik sutampa su vėlesne istorine Lietuvos

³ Lietuvių materialinė kultūra IX—XIII a. (toliau — LMK).— V., 1978, t. 1, p. 6—7.

⁴ Atrodo, kad ir šiuo atveju neapsiriko genialioji K. Būgos intuicija, kildinanti žemgalius iš Neries vidupio.— Žr.: Būga K. Rinkiniai raštai. V., 1961, t. 3, p. 338, 339, 880.

⁵ Plg. Sambijos sūduvių uždaramą artimiausių jų giminaičių prūsų atžvilgiu.— Žr.: Zajączkowski S. Jotvingių problema istoriografijoje.— Lietuvos praeitis, 1941, t. 1, sąs. 2, p. 459.

⁶ Седов В. В. Еще раз о происхождении белоруссов.— Советская этнография, 1969, № 1, с. 107.

žeme⁷. Atrodytų, iš tikrųjų beprasmiška lietuvių valstiečius apgyvendinti už šimtų kilometrų, kuomet nesunkiai galėta pasinaudoti vietinių baltarusių valstiečių darbu. Betgi vėl nepamirštinas Padneprio gyventojų santykinis retumas: juk ir XVI a. taisyti Vitebsko piliai dailidės dešimtims buvo varomi iš Anykščių ir Breslaujos, Oršos piliai — iš Vosyliškių, Dubičių, Ostrino, grūdai vežami į Vitebsko pilį iš Morkuvos⁸. Ką gali žinoti, kokių strateginių ar ekonominių priemonių griebsi Algirdas, atėjęs Vitebsko valdyti užkuriomis ar vėliau ruošdamas bazę savo puolimams į rusų žemes? Šie faktai dar neįrodo, kad Obolcų lietuviai būtinai turėjo būti kolonistai. Tiesiog tepažymėtina, kad, specialiai netyrinėjus, vargu ar galima šį iš naujo kilusį klausimą išspręsti. Ir tiriant jau reikėtų atsizvelgti į vis ryškiau literatūroje nusibrėžiančią baltų teritorijų genetinę struktūrą.

Pastaruoju aspektu, matyt, reikėtų tirti ir rusų politinės įtakos XII a. Lietuvos teritorijoje problematiką. XIII a. pradžioje Polocko politinė hegemonija Sėloje ir Latgaloje⁹, be abejo, yra XII a. santykių palikimas. Tokiomis sąlygomis sunku įsivaizduoti, kad ši hegemonija neapimtų iširėžusio į jos kontroliuojamų plotų masyvą šiaurinio Nalšios pleišto (šių dienų Zarasų ir Ignalinos raj.), XII a. Aukštųjų Rusokų (netoli Maišiagalos) vietovę¹⁰. Jei tai pasitvirtintų archeologiškai, galima būtų, sekant J. Ochmanskiu (išsiaiškinusiu tokių toponimų prasmę), įjungti Aukštuosius Rusokus į Polocko atsparos punktų sistemą. Tačiau vargu ar galima kalbėti apie Lietuvos žemės siaurąją prasme priklausomybę nuo nepavykusio rusų žygio 1132 (ar 1131) m. Juk pats J. Ochmanskis vaizdžiai parodo, kad Minskas XII a. vis labiau patenka į lietuvių įtaką. Kokių lietuvių, atrodo, atsakymas pats peršasi. Juo labiau kad istorinė Lietuvos žemė — tiesioginė Minsko kaimynė.

Mūsų aptartų klausimų iškėlimas nėra priekaištas autoriui. Priešingai, jo darbas greta kitų atskleidė tas problemas, kurios anksčiau „neegzistavo“. Išliekamoji jo vertė neabejotina. Tenka tik apgailėstauti, kad ši studija pasirodė tais pačiais metais, kaip ir svarbus Z. Zinkevičiaus straipsnis, leidžiantis kitu aspektu pažvelgti į lietuvių etnogenezės problemas. Taigi darbas dar negalėjo patekti į J. Ochmanskio akiratį. Tačiau ir be to aiškus svarus mokslinis aptariamąsios studijos indėlis*.

Edvardas Gudavičius

Bennigoven Friedrich. Der Orden der Schwerbrüder. Fratres milicie Christi de Livonia.— Köln—Graz, 1965.— 525 p.

Šis didelis veikalas ne pirmasis F. Bennigoveno darbas, skirtas Kalavijuočių ordino istorijai. 1961 m. Hamburge išėjo jo knyga „Rigas

⁷ LMK, p. 6.

⁸ Акты Литовско-русского государства, изданные М. Довнар-Запольским.— М., 1900. вып. 1, с. 230—231.

⁹ Livländische Reimchronik.— Paderborn, 1876, p. 15.

¹⁰ Lietuvos TSR archeologijos atlasas.— V., 1977, t. 3, p. 23.

* Recenzentas dėkoja ist. m. k. A. Tylai ir A. Nikžentaičiui, parūpinusiems reikiamą literatūrą tuo metu, kai jis negalėjo vaikščioti.

Entstehung und der frühhansische Kaufmann", kurioje aiškina, kokiomis aplinkybėmis atsirado Rygos miestas ir kokį teigiamą vaidmenį suvaidino Hanzos pirkliai vokiečiai. Toje knygoje tiesiogiai apie Lietuvą nerašoma. Kalavijuočių ordino istorija liečia visas Pabaltijo tautas, kovojusias su užkariautojais savo susidarymo laikotarpiu. Ši knyga visu pirma vertinga šaltinių panaudojimu ir jų pateikimo forma. Priede net 16 kruopščiai parengtų spalvotų žemėlapių ir schemų, iš kurių matyti, iš kokio dydžio ir kieno valdų susidėjo Livonija, koks buvo jų karinis pajėgumas, kur buvo pastatytos pilys ir įsteigtos bažnyčios. Tekste 65 iliustracijos, kurių autentika aptariama metrikose. Bė šaltinių nurodymų ir komentavimų puslapių išnašose, knygos gale (p. 338—414) pateikiami Ordino, vyskupų ir bažnyčių pajamų apskaičiavimai, nurodant valstiečių prievoles. Visa tai rodo ūkinį feodališkai suskaldytos Livonijos pagrindą. Antrą priedų dalį sudaro šaltinių registras (p. 415—419). Jame nurodoma, kur yra naudojamo šaltinio originalas, kokia jo, kaip dokumento, būklė, kur ir kada jis skelbtas. Jeigu dokumentas neskelbtas ir autorius jį panaudoja pirmas, duoda jo chronologinę charakteristiką arba skelbia, jei ne visą, tai bent reikšmingąją jo dalį. 48 knygos puslapius (420—468) užima Ordino narių (magistrų, riterių, kunigų) sąrašas, sudarytas ne alfabetine, o chronologine seka, aiškinant jų biografijas ir personalijas. Į išnašas ir literatūros sąrašą pateko ikitarybiniu laikotarpiu paskelbti S. Sužiedėlio ir Z. Ivinskio darbai lietuvių kalba.

Sis Beninghovo darbas apima palyginti trumpą Livonijos istorijos laikotarpį — nuo Kalavijuočių ordino susikūrimo iki jo žlugimo po pralaimėto Saulės mūšio. Jo susijungimą su Teutonų ordinu autorius laiko žlugimu, nes Livonijos ordinas, kaip Teutonų ordino šaka, buvo nauja organizacija, surinkusi tik kalavijuočių likučius. Livonijos ordino istoriją jis laiko atskira tema.

Pirklių ir misionierių veržimasis į Pabaltijį, Ordino, kaip karinės jėgos, kūrimasis ir pirmieji tos jėgos pavartojimai išdėstyti dalykiškai ir įtikinamai. Betgi vokiečių veržimosi į Rytus socialinės-ekonominės priežastys neaiškinamos, laikomasi buržuazinės istoriografijos tradicijos: kalbėti apie pasaulėžiūros ir ideologijos dalykus be jų materialinio pagrindo, nesistengiant atsakyti į klausimą, kodėl būtent nuo XI amžiaus Vakarų Europos pasaulietiniai ir bažnytiniai feodalai ėmė ieškoti praturtėjimo šaltinio užvaldydami kitas šalis, dėl ko įsiviešpatavo kryžiaus žygių dvasia. Autorius pastebi, kad ekspansijos objektais buvo skelbiami musulmonų ir pagonių kraštai, kur gyvena ir žemės turtais (dievo dovanomis) naudojasi krikščionybės ir dievo priešai. Agresija buvo pateisinama krikščionybės gynimu ir Europos kultūros skleidimu. Kryžiaus žygių dalyviai, skirtingų luomų ir socialinės padėties žmonės, tikėjo, kad jie, vykdami į karą, atlieka šventą savo pareigą, gina ir skleidžia išganingą tikėjimą. Pasaulėžiūroje buvo įsiviešpatavęs krikščioniškas pamaldumas ir riteriška dvasia. Iš dievoto karingumo, prie kurio dėtis ragino katalikų bažnyčia ir jos popiežiai, atsirado ir Kalavijuočių ordinas, nuo kurio gintis teko ne tik latviams ir estams, bet ir lietuviams. Pavergimo pavojus buvo bendras, ir todėl vieno ar kito mūšio laimėjimas buvo reikšmingas visoms Pabaltijo tautoms.

Iš visų kovose su kalavijuočiais lietuvių laimėtų mūšių reikšmingiausias buvo Saulės (Šiaulių) mūšis. Jam skirta nemaža knygos dalis (p. 327—347), ji mus labiausiai ir domina, nes, be Eiliuotosios ir kitų kronikų, kur mūšis aprašomas arba tik paminimas ir kurios panaudotos kitų, ankstesnių autorių, Beninghovenas remiasi ir kitais šaltiniais, daugiausia vokiečių riterių, kalavijuočių talkininkų, žiniomis, patekusiomis į miestų ir vienuolynų archyvus. Jis Saulės mūšio istorijoje perversmo nedaro, bet daug ką papildo ir patikslina, kas rašantiems ar besidomintiems kovų su kryžiuočiais istoriją, žinotina.

Pirmiausia jis skaičiuoja, kiek mūšyje dalyvavo žmonių ir kiek jų žuvo. Kronikininkų pasakymai „didelė“ ar „labai didelė“ kariuomenė ir pateikiami skaičiai nieko tikro nepasako, nes esti pagal viduramžių paprotį labai išpūsti. Maldininkų (piligrimų) galėjo būti apie 500 ginkluotų vyrų, į žygį vyko 55 Kalavijuočių ordino riteriai, su samdiniais ir tarnais jų galėjo būti apie 600. 200 karių atsiuntė Pskovo kunigaikštis, būdamas pavaldus Ordino magistrui. Ordinas turėjo kariuomenę, sudarytą iš nukariautų lybių, latvių ir estų. Joje galėjo būti apie 1500 karių. Beninghovenas skaičiavimu, iš Ordino pusės Saulės mūšyje dalyvavo apie 3000 karių. Ši skaičių jis lygina su žiniomis apie žuvusius ir daro išvadą, kad skaičiai maždaug sutampa: kronikų duomenimis, žuvę 2000—3000 karių.

Maldininkų kariuomenės vadai buvo grafas Heinrichas fon Danenbergas ir didikas Teodorichas fon Haseldorfas, abu iš Elbės žemupio, netoli Hamburgo. Jų kariai buvo iš Holšteino, Hamburgo, Liubeko, iš Stadės apylinkių. Atvykę į Livoniją vasarą, maldininkai nenorėjo laukti žiemos, kada, Ordino magistro Volkvino tikinimu, geriausia pulti lietuvius, nes užšalę raistai ir ledu pasidengusios pelkės sudaro patogius kelius. Maldininkų verčiamas magistras nusileidęs ir žygį pradėjęs labai nepatogiu laiku — rugsėjo viduryje. Buvę vadovaujamosi kariniais jausmais, o ne patirtim, paremta išmintimi.

Žygio atramos tašku buvo Mežuotnės pilis Žemgaloje, žygio kryptis — Žemaitija su Dubysa arba Nevėžiu, kaip orientyrais. Prekybos kelias į Rygą ėjo aukštuma į vakarus nuo Nevėžio, juo kalavijuočiai galėjo pasinaudoti, nes tai buvo vasaros kelias. Iš Mežuotnės Meškuičius galėjo pasiekti per Joniškį. Žygis buvo grobiamasis su išbandytomis priemonėmis. Kariuomenė pasiskirsto būriais ir nuo susirinkimo (stovyklavimo) vietos išvyksta į visas puses. Nustatytu laiku į paskirtą vietą (po 3—4 dienų) būriai sugrįžta su grobiu. Vieta parenkama saugi dėl gamtinių kliūčių.

Lietuviai kalavijuočius ir jų talkininkus užpuolė su grobiu sugrįžusius į stovyklos vietą. Kada jie bandė trauktis, jiems buvo paliktas klatingas į raistą vedantis kelias. Visa Ordino kariuomenė sustojo nakvoti pelkės saloje. Lietuviai laimėjo laiko gerai paruošti spąstus ir, kaip sako Beninghovenas, suvaryti visą kariuomenę į butelio kaklą. Kautynės įvyko Soule (Šiaulių) žemėje, 6 km į šiaurę nuo Meškuičių, Jauinių kaimo lauke, kur raisto keliukas baigėsi prie Mūšos ir kur buvo galima per upę persikelti. Mūšis įvyko rugsėjo 22 dienos rytą, kariuomenei pajudėjus iš nakvynės vietos.

Kiek lietuvių dalyvavo mūšyje, autorius nesiima spręsti, samprotauja, kad iš viso žemaičiai galėjo turėti apie 3000 karių, aukštaičių tik mažą dalis galėjo jiems padėti, nes kol kalavijuočių kariuomenė užsiėmė grobimu, sutelkti viso krašto jėgas neįmanoma. Žemaičiai buvo gerai organizuoti, jiems vadovavo Vykintas. Lietuviams pasitarnavusi ir mėnulio pilnatis, naktys buvusios šviesios.

Mūsų autorius šitaip įvertino: „Tai buvo pasaulinės reikšmės akimirka. Prie Saulės Ordinas palaidojo nepriklausomybės svajonę ir savo valdžią Livonijoje, kartu ir galimybę susijungti su Teutonų ordinu ir per Prūsiją nutiesti tiltą į Vokiečių imperiją. Didysis Kalavijo brolių tikslas nebuvo pasiektas“ (p. 346). Saulės mūšis pirmą kartą parodė, ko buvo verta Livonijoje kalavijo misijos idėja. „Tačiau Kalavijo brolių žlugimo priežastimi nereikia laikyti vien lietuvių pasipriešinimą. Mažą Livonijos ordiną ištiko tragedija, nes ji Vokietijoje nuo 1220 metų vis daugiau ir daugiau temdė kylančio ir stiprėjančio Teutonų ordino šešėlis“ (p. 385). Kalavijuočiams stigo to turtingo užnugario, kokį turėjo Teutonų ordinas. Vadinasi, pasišventimo kilniai idėjai jiems užteko, stigo žemiško turto galios.

Baigdamas knygą, autorius klausia, ar istorikai teisūs, smerkdami kalavijuočius už kraujo praliejimą tarnaujant krikščionių religijai? Klausimas esąs susijęs su teisės ir pareigos problematika. Šiuo metu atrodo, kad religijos platinimas kalaviju prieštarauja evangelijai, tačiau XIII amžiuje manyta kitaip.

Autorius nesiima spręsti, kaip dabartinė teologija vertina praeities dalykus, tik pakartotinai išpėja istorikus, kad dabarties sąvokų nepriemestų tolimai praeičiai ir ne pagal jas vertintų buvusią mąstyseną. Šis reikalavimas pirmučiausia taikytinas pačiam knygos autoriui. Jis Pabaltijo tautų kovą su kalavijuočiais laiko karu tarp dviejų religijų. Knygos pradžioje jis nesistengė paaiškinti, kodėl katalikų bažnyčiai prireikė kalavijo „ginantis“ nuo musulmonų ir pagonių, ir jos pabaigoje nedaro išvados, kuo rėmėsi pagonių atkaklumas. Lietuviai, kaip ir kiti Pabaltijo pagonys, priešinosi dievotų kalavijuočių pastangoms atimti iš jų žemę, paskelbti ją užkariautojų nuosavybe ir už jos naudojimą imti iš žemdirbių rentą, be to, su religija primesti ir svetimą kalbą. Tiek puolimo, tiek gynimosi pagrindas buvo pasaulietinis, tik agresorių ideologija buvo religinė. Kalaviju ginkluoti krikščionys tikėjo, kad jų pastangos užimti piktosios dvasios apsėstus kraštus krikštu, jų gyventojus išvaduoti ir juos valdyti savo naudai ir dievo garbei yra krikščioniška pareiga. Tokia logiška išvada prašyte prašosi iš F. Beninghovo išdėstytų faktų.

Juozas Jurginis

Ljulevičius V. Amerikos lietuvių ekonominė veikla. 1870—1977.—
Chicago: Pedagoginis lituanistikos in-tas, 1980.—208 p., 500 egz.

Lietuvių išeivijos kolonijų formavimuisi, kai kurių organizacijų atsiradimui ir išeivijos politinės bei kultūrinės veiklos aspektams skirta nemaža istorinio pobūdžio darbų, išleistų tiek užsienyje, tiek Lietuvoje.

V. Liulevičius brošiūrose ir straipsniuose bandė aptarti mažiau nušviestus didžiausios lietuvių išeivijos grupės, gyvenančios Jungtinėse Amerikos Valstijose, ekonominę veiklą. Šia tema pasirodė keletas mažesnės apimties V. Liulevičiaus tyrinėjimų¹. Sutrumpintas mūsų aptariamos knygos variantas jau publikuotas A. Kučo redaguotoje „Amerikos lietuvių istorijoje“².

V. Liulevičius, kaip ir kiti buržuaziniai istorikai, neatskleidžia gyventojų migracijos priežasčių, emigracijos proceso neišvengiamumo kapitalistinėje santvarkoje. Marksistiniai istorikai, remdamiesi marksistine metodologija, duoda atsakymus į šiuos klausimus. Masinė gyventojų migracija (vėliau emigracija į kitas šalis) buvo naujas reiškinys kapitalizme. 1899 m. veikale „Kapitalizmo raida Rusijoje“ V. Leninas rašė, kad, be kitų reiškinų, „... kapitalizmas būtina sukelia gyventojų migraciją, kuri nebuvo reikalinga, esant ankstesnėms visuomenės ūkio sistemoms ir kuri bent kiek didesnė jų laikais buvo neįmanoma“³. Ji būtina prasideda, anot V. Lenino, tik „... esant stambiajai mašininei industrijai“, kai „... nepaprastai išsiplečia prekybiniai atskirų rajonų santykiai, geležinkeliai palengvina persikėlimą. Apskritai darbininkų paklausa didėja, čia pakildama karštligės laikotarpiais, čia smukdama krizių laikotarpiais, tad darbininkų perėjimas iš vienos įmonės į kitą, iš vieno šalies krašto į kitą pasidaro būtinybė“⁴. Toliau besivystydamas „kapitalizmas sukuria ypatingą tautų kilnojimosi formą“⁵ — emigraciją.

Buržuaziniam autoriui sunku suprasti tikrąsias emigracijos priežastis, jos kryptis. Tuo tarpu V. Leninas dar 1913 m. straipsnyje „Kapitalizmas ir darbininkų imigracija“ akcentavo, iš kokių šalių daugiausia vyksta emigracija: „Sparčiai besivystančios pramoniniu atžvilgiu šalys, įvedamos daugiau mašinų, išstumdamos iš pasaulinės rinkos atsilikusias šalis, pakelia darbo užmokestį aukščiau už vidutinį ir pritraukia samdomuosius darbininkus iš atsilikusiųjų šalių“⁶. Tokia atsilikusi šalis buvo Lietuva carinės Rusijos sudėtyje. XIX a. Amerika daugiausia įveždavo darbininkų — palyginti su kitomis šalimis, todėl lietuvių emigracijos masinis srautas dėsningai nukrypo į JAV. Leninas pažymėjo, kad imigrantų sudėtis XIX a. pabaigoje keitėsi. „Iki 1880 metų vyravo vadinamoji senoji imigracija, iš senųjų kultūringųjų šalių, Anglijos, Vokietijos, iš dalies Švedijos. Net iki 1890 metų Anglija ir Vokietija kartu duodavo daugiau kaip pusę visų imigrantų.“

Nuo 1880 metų prasideda nepaprastai spartus vadinamosios naujosios imigracijos iš Rytų ir Pietų Europos, iš Austrijos, Italijos ir Rusijos, augimas“⁷. Pastarajai imigracijai priklausė ir masinė lietuvių imigracija JAV.

¹ Liulevičius V. Amerikos lietuvių kultūriniai laimėjimai. — Chicago, 1971. — 15 p.; Išeivija Lietuvos atkūrimo darbe: (Rankraščio teisėmis). — Chicago, 1971. — 66 p.; Išeivijos ekonominė parama Lietuvai. — Aidai (Chicago), 1978, Nr. 6, p. 237—241; Nr. 7, p. 310—317.

² Kučas A. dr. Amerikos lietuvių istorija. — Boston, 1971, p. 501—526.

³ Leninas V. Pilnas raštų rinkinys, t. 3, p. 560.

⁴ Ten pat, p. 513.

⁵ Leninas V. I. Raštai, t. 19, p. 422.

⁶ Ten pat.

⁷ Ten pat, p. 423.

Lietuviai imigrantai papildė daugiataučio JAV proletariato gretas, todėl lietuviai darbininkai sudarė didžiausią lietuvių imigrantų dalį JAV. Darbininkų pelnytų dolerių dėka atsirado ir pirmosios lietuvių draugijos, įmonės, „saliūnai“ ir t. t. Tačiau lietuviams darbininkams JAV V. Liulevičiaus knygoje neskiriama jokie dėmesio. Autorius nesiima net apibūdinti šios klasės vaidmens ir vietos lietuvių imigrantų ekonominėje veikloje. 1930 m. balandžio 1 d. JAV gyventojų surašymo duomenimis⁸ JAV miestuose gyveno 378 533 lietuviai (daugumą jų sudarė pramonės įmonių darbininkai), tik 18 004 gyveno kaime (fermose) ir 42 658 nefermose, bet kaimo vietovėje⁹. Amerikos Komunistų partijos Lietuvių federacijos sekretorius trečio dešimtmečio pirmoje pusėje rašytame laiške Lietuvos KP CK nurodė, jog JAV lietuvių darbininkų yra ne mažiau kaip 300 000¹⁰. Tai, kad V. Liulevičius nenušvietė lietuvių darbininkų gyvenimo, yra bene didžiausias jo darbo trūkumas.

V. Liulevičiaus darbe stengtasi visus reikalingus duomenis surinkti iš išeivijoje paskelbtos istorinio pobūdžio literatūros¹¹, periodikos ir kai kurių ekonominių susivienijimų ar draugijų archyvų, ataskaitų, protokolų. Tai ir sudaro pagrindinę knygos šaltinių bazę, nes JAV nebuvo valstybinės statistikos apie etninių grupių ekonominę veiklą.

Knyga suskirstyta į 9 skyrelius: 1 — žemės ūkis, 2 — ūkinio darbininko turto savininkai, 3 — įnamių laikymas, 4 — amatai, 5 — pramonė, 6 — prekyba, 7 — finansai, 8 — profesionalai, 9 — verslininkų organizuotė. Šis skirstymas atspindi tas profesijas ir užsiėmimus, kuriais vertėsi JAV imigrantai iš Lietuvos, neskaitant, kaip jau minėta, darbininkų.

Pirmame skyriuje autorius pažymi, kad nors iki 1914 m. atvykusių į JAV lietuvių trečdalis buvo valstiečiai ir žemės ūkio darbininkai, tačiau jie „į žemės ūkį neskubėjo“ (p. 13). Mieste buvo lengviau rasti darbą, be to, įsigyti žemės sklypus ir juose įsikurdinti reikėjo pinigų, o jų imigrantai neatsiveždavo. Todėl žemės ūkyje ilgakai dirbo tik pavieniai imigrantai iš Lietuvos, nes daugelis bandymų įkurti lietuvių žemės ūkio kolonijas baigėsi nesėkmingai (p. 16—17). V. Liulevičius rašo, kad 1919 m. pasklido gandai, jog lengvatinėmis sąlygomis galima įsigyti žemės Mičigano valstijoje. Kadangi retas galėjo nusipirkti fermas už savo pinigus, reikėjo imti paskolas banke ir mokėti 6% palūkanų. Nepatyręs pirkėjas nepagalvodavo, kad reikės dar nusipirkti arklių, sėklą ir maitintis, kol bus galima ką nors gauti iš žemės. To nenumatydamas, žmogus

⁸ Fiftieth Census of United States 1930. Population, vol. 2. General Report Statistics by Subjects.— Washington, 1933; vol. 3. Reports by States. Part 1. Alabama — Missouri. Part. 2. Montana — Wyoming.— Washington, 1932.

⁹ Žr.: Vileišis V. Žiupsnelis statistikos žinių apie U.S.A. lietuvius.— Pasaulio lietuvis (Kaunas), 1938, Nr. 3, p. 51—54.

¹⁰ Kazlauskas A. JAV lietuvių visuomenės socialinė struktūra laikotarpiu tarp pirmojo ir antrojo pasaulinių karų.— Kn.: Spalio revoliucija ir visuomeniniai mokslai Lietuvoje: Mokslinės konferencijos medžiaga (1967 m. gruodžio 6—8 d.). V., 1967, p. 194.

¹¹ Ambroze A. Chicagos lietuvių istorija. 1869—1959.— Chicago, 1967; Baliūnas A. Lietuviai ir ekonominė veikla.— Chicago, 1954; Ir. Jonas (Žilinskis J.). Lietuviai Amerikoje.— Plymouth, Pa., 1899; Michelsonas S. Lietuvių išeivija Amerikoje (1868—1961).— South Boston, 1961; Račkauskas V. K. Amerika arba rinkinys faktų, žinotinų Amerikoje gyvenantiems ir čion atkeliaujantiems lietuviams.— New York, 1915 ir kiti darbai.

pagyvendavo kiek, ir viską metęs, grįždavo iš kur buvo atvykęs (p. 22—23). Autoriaus duomenimis, dažniausiai į žemės ūkį patraukdavo ateiviai, kada mieste siautėdavo ekonominės krizės, kai pramonėje trūkdavo darbo vietų. Lietuviams fermeriams buvo sunku priprasti prie Amerikos klimatinėjų ir gamtinių sąlygų, jie ūkininkaudavo įprastais Lietuvoje metodais, menka buvo jų ūkių specializacija. Dar viena lietuvių nesidomėjimo žemės ūkiu priežastimi autorius laiko tai, kad apskritai JAV tik 7% šalies gyventojų (fermerių) aprūpina šalį maisto produktais ir didesnis gyventojų skaičius kaime paprasčiausiai nebūtinai.

Buržuaziniai autoriai, rašę apie imigracijos pradžią į JAV, teisingai pabrėžė, kaip sunku čia buvo įsikurti imigrantams, tačiau tikrųjų tų sunkumų priežasčių nenurodė. Atsakymą į šį klausimą randame V. Lenino veikaluose, kur pažymima, kad imigrantams buvo sudėtingiau gauti geresnę darbo vietą, nes „priešakinės nacijos pasiglemžia, taip sakant, geriausias uždarbio rūšis, [...] palikdamos blogiausias uždarbio rūšis“¹². Kitame veikle „Imperializmas kaip aukščiausia kapitalizmo stadija“ V. Leninas pabrėžė, kad „Jungtinėse Valstybėse imigrantai iš rytų ir pietų Europos turi blogiausiai apmokamas vietas, o Amerikos darbininkai sudaro didžiausią procentą į prižiūrėtojus iškytančių ir gaunančių geriausiai apmokamus darbus“¹³.

Nors įsikūrimo ir darbo bei buitines sąlygos buvo sunkios, lietuviai savo darbštumo dėka sugebėjo prasigyventi arba bent jau geriau gyventi negu tėvynėje. V. Liulevičius nurodo, kad dalis imigrantų tapo nekilnojamo turto savininkais. Iki XIX a. pabaigos lietuviai jau turėjo 773 nuosavybes, kurios buvo vertos 1 478 480 dolerių (p. 41). Daugiausia tai buvo nusipirkti namai. 1970 m. lietuviai jau turėjo apie 40 000 namų, kurių vertė galėjo siekti apie 1 200 000 000 dolerių (p. 42).

Autorius atkreipia dėmesį į tai, kad pirmąjį lietuvių verslą nulėmė tam tikros gyventojų įsikūrimo svetimame krašte sąlygos, siekimas papildyti asmeninį biudžetą, ypač šeimos biudžetą, papildomomis pajamomis. JAV toks verslas buvo įnamių (nuomininkų) laikymas. Dauguma emigrantų buvo jauni vyrai, daugiausia viengungiai arba palikę šeimas Lietuvoje. Išnuomoti kampą pas kitataučius buvo sunku ir per brangu, todėl keli žmonės susidėdavo pinigų ir bendrai gyvendavo. 1900 m. Čikagoje buvo priskaičiuojama 14 000 lietuvių, kurių vos dešimtadalis turėjo šeimas JAV arba Lietuvoje. Laikančių nuomininkus šeimų gausėjo. Palyginti su kitomis tautybėmis, lietuviai daugiausia laikė nuomininkų — iš 100 šeimų tuo vertėsi 70 (p. 47), vengrų — 47, italų — 43, švedų — 37, slovakų — 41, lenkų — 35 šeimos¹⁴. Nuomininkai mokėjo už lovą ir maistą. Gyvenimo sąlygos buvo sunkios, neretai antisanitarinės.

V. Liulevičius plačiau nepaaiškina, kodėl, laikui bėgant, keitėsi lietuvių imigrantų gyvenamieji rajonai, valstijos. Tarybiniai autoriai yra

¹² Leninas V. I. Raštai, t. 19, p. 424.

¹³ Leninas V. I. Raštai, t. 22, p. 268.

¹⁴ Žr.: Jenks J. W., Lauck W. J. The Immigration Problem.—New York, 1912. Šios knygos autorių pateikiami duomenys jau naudoti tarybinėje literatūroje: Vaitekūnas S. Lietuvių emigracija į JAV XIX a. antroje pusėje—XX a. pirmoje pusėje.—Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Ekonomika, 1973, t. 12, šas. 1, p. 55.

pažymėję, kad smunkant anglies pramonei Pensilvanijoje daug lietuvių patraukė į kitus kalnakasybos rajonus arba kitus miestus, kur pradėjo dirbti fabrikuose, siuvyklose arba už sutaupytus pinigus atidarė nedideles savo dirbtuves, valgyklas. Ekonomistas S. Vaitekūnas išžiūrėjo tarp lietuvių kažką panašaus į geografinį darbo pasidalijimą: Baltimorėje lietuviai vertėsi daugiausia siuvėjo amatu, Bostone — siuvėjavu arba dirbo audimo fabrikuose, Detroite dirbo automobilių pramonėje, Pitsburge ir Klivlende — plieno lydytojais, Čikagoje — metalurgijos fabrikuose ir skerdyklose¹⁵. V. Liulevičius nurodo, kad XIX a. pabaigoje sunkios darbo ir pragyvenimo sąlygos dalį išeivijos nukreipė į amatus. 1871—1872 m. pasirodė pirmieji lietuvių batsiuviai, siuvėjai, smuklininkai. 1886 m. Niujorke jau buvo apie 1000 siuvėjų ir 13 lietuvių siuvimo kontraktorių (p. 52). Tačiau ir siuvėjo darbas buvo sunkus, menkai apmokamas. Lietuviai imigrantai dažnai streikuodavo, organizavosi į unijas, siekdami apginti savo klasinius interesus. Kartais buvo kuriamos bendros unijos su italų, žydų kilmės amerikiečiais. 1916 m. buvo apie 10 000—14 000 lietuvių amatininkų (p. 62). Ilgainiui amatų ir amatininkų daugėjo.

Pirmąja lietuvių pramonės šaka V. Liulevičius laiko tipografijas. Pirmosios lietuvių spaustuvės savininkas buvo M. Tvarauskas, 1879 m. rugsėjo 16 d. išleidęs JAV pirmąjį lietuvišką laikraštį „Gazietą Lietuvosizska. Rasztas paszwestas del Lietuwninku Amerikoje“. 1896 m. Amerikoje buvo jau trys lietuvių spaustuvės (p. 68). Lietuvių leidžiamų laikraščių ir knygų sparčiai daugėjo. 1915 m. oficialiais duomenimis JAV buvo leidžiama 30 lietuviškų laikraščių. Lietuvių kilmės amerikiečiai valdė ir kelias įmones — dantų gydytojams reikalingų įrankių, chemijos, siurių gamyklas, metalinių baldų fabrikus, alaus daryklas ir kt. Reikia pažymėti, kad šiais klausimais tarybiniai istorikai kol kas padarė nedaug, tačiau, kad ir negausūs, jų darbai padeda aiškiau suprasti socialinio išeivijos sluoksniavimo procesą, kurio V. Liulevičius visai neakcentuoja. Autorius atskirai paima koki nors užsiėmimą, pvz., prekybą, ir nurodo, kad 1914 m. JAV buvo 1130 prekybos įmonių. Daugiausia tai smulkios prekybos įmonės, jaučiančios didelių susivienijimų konkurenciją. 1916 m. tarp lietuvių buvo apie 3000 lietuvių krautuvinkų ir 2500 smuklininkų (p. 113). Aišku, kad tokiomis sąlygomis stiprėjo lietuvių smulkioji buržuazija, augo jos politinis aktyvumas.

V. Liulevičius pažymi, kad ypač pirmaisiais imigracijos metais atskirų tautybių imigrantai stengėsi laikytis kompaktiškai, bet plačiau nepaaiškina dėl kokių priežasčių. Tarybinio istoriko N. Kulikovo nuomone, išeivių vienijimasi pagal tautinę priklausomybę nulėmė dvi priežastys: 1) imigrantai nemokėjo kitos kalbos, todėl tik tėvų ir senelių kalba galėjo būti gyvąja bendravimo priemone, jų socialinio aktyvumo ir organizuotos veiklos kalba; 2) nacionalinis vienijimasis garantavo tos etninės grupės gyvybingumą, taip buvo įmanoma realiau pasipriešinti asimiliacijai, be to, išlaikomas dėsningas imigrantų poreikis priklausyti ir toliau tai tautai, iš kurios jie išėjo¹⁶. Atsirado kultūrinių, savišalpos ir ekono-

¹⁵ Vaitekūnas S. Min. veik., p. 55.

¹⁶ Куликов Н. Г. Честь и достоинство русского имени.— М., 1973, с. 17.

minio pobūdžio lietuvių organizacijų. Kadangi reikėjo patikimoje vietoje laikyti santaupas, tai iš pradžių jas padėdavo pas patikimą privatų asmenį. Taip atsirado pirmieji lietuvių finansininkai, kūrėsi taupymo ir skolinimo bendrovės. 1897 m. įkurta „Kęstučio Skolinimo ir Taupymo bendrovė“. Tai buvo pirma tokio tipo bendrovė. Prieš I pasaulinį karą susikūrė statybos ir paskolos bendrovių. 1916 m. vasario 12 d. Niujorke buvo nutarta įsteigti Lietuvos atstatymo bendrovę, tačiau tai pavyko padaryti tik rugsėjo pabaigoje. Šios bendrovės tikslas buvo sudaryti 1 mln. dolerių kapitalą ir jį investuoti Lietuvoje į prekybos, pramonės ir kredito įmones. Autorius parodo išeivijos biznierių pastangas aktyviau dalyvauti Lietuvos respublikos ekonominiame gyvenime, bandymus išvežti kapitalą į Lietuvą.

XIX a. 8-ame dešimtmetyje atsirado išsimokslinusių lietuvių — vaitininkų, gydytojų, kunigų, valdininkų. 1893 m. P. Birštonas buvo išrinktas Potsvilės teismo raštininku, o 1895 m. advokatas A. Taboras — Šenandoa (Shenandoah) miesto burmistru. Profesionalų (kaip juos vadina autorius) daugėjo, tačiau iki 1900 m. jų buvo vos 100 (p. 157). XX a. pradžioje daugiau asmenų ėmė studijuoti dvasinėse seminarijose ir universitetuose. Be to, į JAV iki 1909 m. atvyko 10 lietuvių architektų, 4 gydytojai, 9 inžinieriai, 19 kunigų, 8 literatai, 17 mokytojų, 38 muzikantai, 7 skulptoriai ir tapytojai ir 22 kitų profesijų lietuviai (p. 161). Aktyvėjo lietuvių kolonijų kultūrinis gyvenimas. Kompozitorius M. Petrauskas 1910 m. Čikagoje įsteigė Lietuvių muzikos konservatoriją, parodas surengė dailininkai J. Šileika, P. Aleksandravičius, steigėsi gydytojų draugijos. 1916 m. JAV buvo apie 40 lietuvių gydytojų, 10 advokatų, 25 redaktoriai ir tiek pat laikraščių leidėjų, 120 kunigų ir 30 bankininkų (p. 163). Nors dauguma šių V. Liulevičiaus duomenų labai fragmentiški (to neslepia ir pats autorius), tačiau ir jie liudija, kad pagrindinė lietuvių visuomenės JAV dalis buvo paprasti darbininkai, o inteligentija buvo labai negausi.

Autorius apžvelgė atskirų lietuvių finansinių organizacijų veiklos bruožus ir finansus iki 1977 metų. Šios organizacijos vaidino nemažą vaidmenį išeivijos gyvenime. Daugelis biznierių tikėjosi išplėsti prekybą su Lietuva, ypač pasaulinės ekonominės krizės metais (1929—1933), kai nuo krizės nukentėjo šimtai lietuvių smulkiosios buržuazijos atstovų Amerikoje ir kai buržuazinės Lietuvos ekonomistai ieškojo galimybių sušvelninti krizės padarinius Lietuvoje. 1930 m. birželio 10—11 d. Niujorke 12 lietuvių prekybos rūmų sudarė „Amerikos lietuvių ekonominį centrą“ (National Council of Lithuanian—American Chamber of Commerce). Jo iniciatoriumi buvo Lietuvos generalinis konsulas JAV P. Žadeikis. Tačiau platesnių ekonominių santykių tarp JAV lietuvių businessmenų ir Lietuvos respublikos šis centras neišplėtojo.

Iš surinktų duomenų autorius bando nustatyti apytikrą skaičių sumų, kurios priklausė lietuvių imigrantams. V. Liulevičius nurodo, kad savarankiškoje lietuvių ekonominėje veikloje (matyt, turimas galvoje visas nagrinėjamas laikotarpis.— A. E.) dalyvavo apie 68 500 asmenų, kurių kapitalas siekė apie 1 579 141 602 dolerius (p. 201). (Į šią sumą neįeina lietuviškų parapijų, bažnyčių ir jų mokyklų statyba, kainavusi apie

60 000 000 dolerių, ir vienuolynų turtas.) Autorius pabrėžia, kad skaičiavimus apsunkino tai, jog dolerio vertė per 1870—1977 metus krito ir nurodoma 1 579 141 602 dolerių suma dabartine dolerio verte turėtų būti kur kas didesnė (p. 202).

Taigi V. Liulevičius knygoje atskleidė lietuvių smulkiosios buržuazijos formavimosi procesą ir jos ekonominę veiklą. Jis paprasčiausiai pabandė suskaičiuoti jai priklausantį turtą. Žinoma, nagrinėdamas rimčiau netyrinėtą lietuvių išeivijos ekonominę veiklą, autorius atliko didelį ir kruopštų darbą. Tačiau knygoje pasigendama įprastos ekonominės studijose socialinio išeivijos sluoksniavimosi analizės bendrame JAV socialinio-ekonominio gyvenimo fone, lemiančiame padėtį tų socialinių sluoksnių, kuriems ir priklausė lietuvių imigracija. Neakcentuojama, kokios JAV ekonomikos ypatybės ar jų raida nulėmė vieną ar kitą imigrantų ekonominės veiklos pasirinkimą. Kelia abejonę ir kai kurie autoriaus skaičiavimai, jų tikslingumas. Be to, dalies finansinių organizacijų nuosavybė laikui bėgant nebepriklausė vien lietuvių išeivijai, jos tapdavo amerikėnėmis organizacijomis. Šis klausimas knygoje nekliamas.

Nepaisant rimtų trūkumų, kuriuos jau minėjome, gausiai iliustruotas ir gana sunkiai skaitytoją pasiekęs (dėl lėšų stokos) Vincento Liulevičiaus darbas padės istorikams tirti JAV lietuvių ekonominę padėtį ir veiklą, išeivijos socialinių-ekonominių santykių istoriją.

Alfonsas Eidintas